

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО
РОБОТИ ІЗ ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ»**

Виконала студентка 2 курсу
групи 8.2310-сп-з
спеціальності 231 – соціальна робота:
соціальна педагогіка

Іванова Крістіна Ігорівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти

Мацкевіч Ю.Р. _____

Рецензент: _____

Запоріжжя – 2021 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет _____
Кафедра _____
Рівень вищої освіти _____
Спеціальність _____
(шифр і назва)
Освітня програма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «_____» _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 92 с., 95 джерел, 5 таблиць, 2 рисунка, 3 додатка.

Об'єкт роботи: процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Предмет роботи: зміст, форми та методи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Мета роботи: розробити та теоретично обґрунтувати програму професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження:

1. Розкрити сутність та зміст діяльності соціального педагога з сім'єю.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу щодо підтримки вразливих сімей.
3. Визначити особливості функціонування вразливих сімей.
4. Розкрити зміст, форми та методи професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.
5. Розробити та впровадити програму професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні та визначенні сутності та змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Практичне значення роботи полягає у розробці рекомендацій та програми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Галузь використання: заклади вищої освіти, центри соціальних служб.

ВРАЗЛИВА СІМ'Я, КОМПЕТЕНТНІСТЬ, КОМПЕТЕНЦІЯ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА, СІМ'Я, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

SUMMARY

Ivanova K.I. Preparing of Potential Social Teachers to Work With Vulnerable Families

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (95 items, 3 of foreign origin), 5 table, 3 addenda. The qualifying work volume is 95 pages long, 90 of them – main text.

The research object: the process of professional training of a social pedagogue to work with vulnerable families.

The research subject: the content, some forms and methods of professional training of a social pedagogue to work with vulnerable families.

The research purpose: the target of the study is theoretical substantiating and experimental testing the program of professional training of a social pedagogue to work with vulnerable families.

The research tasks are:

1. To determine the essence and content of the activities of a social pedagogue with the family.
2. To analyze the legal framework for supporting vulnerable families.
3. To identify the features of the functioning of vulnerable families.
4. To reveal the content, forms and methods of professional training of a social pedagogue to work with vulnerable families.
5. To check experimentally the program of professional training of social pedagogue to work with vulnerable families.

The research methods: theoretical analysis of sources, systematization, generalization, observation, interviewing, questioning, comparison, testing, social and pedagogical experiment.

The part 1 «Theoretical foundations of work of the social pedagogue with vulnerable families in modern conditions of reforming of a society» is to substantiate and determine the essence and content of the legal framework for supporting

vulnerable families and the features of the functioning of vulnerable families.

The part 2 «The content, forms and methods of professional training of a social pedagogue to work with vulnerable families» is to develop a program of professional training of social pedagogue to work with vulnerable families.

The field of practical use: institutions of higher education, centers of social services.

Key words: vulnerable family, competence, professional training, family, socio-pedagogical activity.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи роботи соціального педагога із вразливими сім'ями у сучасних умовах реформування суспільства.....	12
1.1. Сутність та зміст діяльності соціального педагога з сім'єю.....	12
1.2. Нормативно-правова база щодо підтримки вразливих сімей.....	24
1.3. Особливості функціонування вразливих сімей.....	30
1.4. Сутність та зміст професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.....	41
Розділ 2. Зміст, форми та методи професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.....	60
2.1. Методика дослідження професійної готовності соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.....	60
2.2. Програма професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.....	70
2.3. Рекомендації майбутньому соціальному педагогу щодо роботи із вразливими сім'ями.....	75
Висновки.....	83
Список використаних джерел.....	86
Додатки.....	95

ВСТУП

Розбудова громадянського суспільства, зміна соціально-економічних умов поряд з позитивними явищами в державі, спричинили і цілу низку негативних. Особливо негативі явища позначилися на сім'ї. Сім'я постійно відчуває на собі зміни, що відбуваються в країні, і відповідно, сама впливає на розвиток суспільства.

Розуміння сім'ї як найважливішого суспільного чинника у соціалізації дитини, людини і як найкращого соціального середовища для її розвитку, дає змогу усвідомлювати, що особливе занепокоєння викликаються сім'ї, які не спроможні забезпечити необхідний рівень сімейного виховання та потреб.

За даними статистичних досліджень, лише на території Запорізької області за 9 місяців 2021 року до мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, надавачів соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах проживає 15075 сімей, щодо яких надійшла інформація з приводу складних життєвих обставин, з них 6937 сімей, у яких 12483 дітей, перебувають на обліку як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах за різних соціальних та соціально-економічних причин.

Актуальність професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями визначається, насамперед, соціальним замовленням. Сьогодні потрібні фахівці, які за своїм професійним призначенням здатні зосереджувати зусилля на залученні сімей до засвоєння вироблених людством цінностей, попередженні відхилень у поведінці, особливо тих, хто перебуває у несприятливих умовах. Актуальність роботи також визначається ще й тим, що більшість соціально-педагогічних помилок, яких припускаються сім'ї, є результатом невідповідності їх та фахівців, які мають працювати із родинами, до такої роботи. У зв'язку з цим, підготовка фахівців, здатних до превентивної, профілактичної та реабілітаційної діяльності із вразливими сім'ями, набуває особливої актуальності. Особливо, це стосується

соціального педагога, адже головою метою діяльності якого є створення умов для розвитку та саморозвитку особистості через стимулювання людини до активної життєдіяльності.

Проте, ретельний аналіз роботи соціальних педагогів свідчить про їхню недостатню підготовку до практичної діяльності із вразливими сім'ями. Саме тому, на наш погляд, професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями повинна стати предметом уваги науковців, хоча деякі аспекти даної проблеми вже висвітлюються в окремих дослідженнях.

Теоретичні основи професійної підготовки вчителів до педагогічної діяльності, сутність і специфіка педагогічних умінь, механізмів їх формування у процесі професійно-педагогічної підготовки досліджувалися багатьма філософами, педагогами та психологами (А. Алексюк, В. Бондар, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Б. Федоришин, О. Щербаков та ін.).

Проблеми діяльності вищої школи, зокрема, її спрямованості на підготовку педагогічних кадрів на засадах компетентісно орієнтованого підходу вирішуються у роботах І. Беха, С. Гончаренка, М. Євтуха, О. Савченко, В. Лозової та ін.

Теоретичні та практичні аспекти виховання дітей у неблагополучних сім'ях у висвітлені у дослідженнях вітчизняних учених М. Алексєєвої, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, М. Фіцули та ін. Проблеми підготовки спеціалістів для роботи з неблагополучною сім'єю досліджують І. Валліманн, Ф. Зайбель, Ф. Шервіш та ін.

Значна увага в зазначених наукових працях приділяється теоретичними аспектами підготовки педагогів – розробці моделі підготовки, створенню професіограм педагога, прикладним аспектам – пошуку ефективних технологій підготовки педагогів, способів формування готовності до окремих видів діяльності.

Питання підготовки майбутніх педагогів до поліпшення педагогічної освіти батьків, удосконалення родинного виховання досліджували українські соціологи, педагоги, психологи та інші науковці. Проте, серед численних праць,

досліджень з питань професійної підготовки соціальних педагогів не виявлено праць, присвячених їхній практичній професійній підготовці до соціальної та соціально-педагогічної роботи із вразливими сім'ями.

Проведений теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що рівень розробленості проблеми професійної підготовки соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями є недостатнім, саме тому темою роботи обрано «Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями».

Відповідно до теми роботи, було визначено мету, завдання, об'єкт та предмет.

Об'єкт: процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Предмет: зміст, форми та методи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Відповідно до об'єкта та предмета, сформульована **мета:** розробити та теоретично обґрунтувати програму професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що ефективність професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями (сім'ями у складних життєвих обставинах) підвищиться за умов організації не лише теоретичного, а й практичного їх навчання, з урахуванням особливостей соціально-педагогічної роботи з цими сім'ями.

Завдання:

1. Розкрити сутність та зміст діяльності соціального педагога з сім'єю.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу щодо підтримки вразливих сімей.
3. Визначити особливості функціонування вразливих сімей.
4. Розкрити зміст, форми та методи професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.
5. Експериментально перевірити програму професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз наукової літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження; систематизація, порівняння, узагальнення сутності та особливостей роботи соціального педагога із вразливими сім'ями; емпіричні – порівняння, спостереження, тестування, педагогічний експеримент для вивчення стану досліджуваної проблеми та перевірки ефективності впровадженої програми професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями; статистичні – методи математичної статистики для одержання кількісно-якісної характеристики результатів дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні та визначенні сутності та змісту професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.

Практичне значення роботи полягає у розробці рекомендацій та програми професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 95 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ІЗ ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Сутність та зміст діяльності соціального педагога з сім'єю

Відповідно до чинного законодавства України, первинним та основним осередком суспільства є сім'я. Її становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [69].

Існує багато визначень поняття «сім'я». Зокрема, сім'я – динамічна мала група людей, котрі проживають разом і зв'язані родинними відносинами (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, опіка), спільністю формування, взаємною моральною відповідальністю [79].

Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це первинний контактний колектив [9].

З наукового погляду, сім'я – мала соціальна група, створена на основі офіційного чи неформального (незареєстрованого) шлюбу або кровної спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями [81].

Якщо говорити про стан української сім'ї в сучасних умовах, то всі дослідники зазначають про основну ознаку – це послаблення основних функцій сім'ї (репродуктивної, економічної, виховної тощо).

Вітчизняні фахівці виділяють наступні причини, з якими найчастіше пов'язані проблеми, що виникають у сім'ях:

- 1) матеріальні труднощі;
- 2) алкоголізм, пияцтво одного із членів сім'ї;
- 3) безробіття одного з членів сім'ї;
- 4) наркоманія;
- 5) труднощі підліткового віку дітей;
- 6) подружня невірність;
- 7) непрацездатність, інвалідність одного із членів сім'ї;
- 8) втручання родичів;
- 9) хвороба дитини;
- 10) позбавлення волі одного із членів сім'ї;
- 11) психічне захворювання одного із членів сім'ї;
- 12) конфлікт між членами сім'ї;
- 13) різні види насильства [76].

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та матеріалами державних доповідей, можемо окреслити основні ознаки та особливості розвитку української сім'ї в сучасних умовах.

Загострюються проблеми утримання і виховання дітей у сім'ях, передусім молодих, багатодітних та неповних, з несприятливим морально-психологічним мікрокліматом.

Підбиваючи підсумки стану української сім'ї в сучасних умовах, потрібно зазначити, що сучасний стан української сім'ї характеризується послабленням всіх своїх функцій, особливо репродуктивної, виховної та економічної.

В основі послаблення економічної функції залишається рівень бідності сімей, особливо з дітьми, який залишається на сьогодні вагомим; репродуктивної функції – загострення шлюбно-сімейних відносин, проблем народжуваності та репродуктивного здоров'я, що негативно впливає на демографічну ситуацію загалом; виховної функції – зниження рівня відповідальності батьків за виховання дітей та послаблення системи сімейного

та суспільного виховання, що в свою чергу призвело до зростання соціального сирітства, безпритульності та бездоглядності тощо.

Аналіз сучасного стану української сім'ї свідчить про необхідність вжиття заходів комплексного характеру, які б впливали не на окремі складові певної функції, а на всі складові кожної функції, та враховували взаємопов'язаність всіх функцій між собою.

Сім'я виступає провідним чинником соціалізації особистості і об'єктом соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічну діяльність у сучасних наукових дослідженнях [24] визначають як:

- 1) напрямок педагогічної діяльності (А. Арламов, Ю. Василькова, С. Белічева);
- 2) професійну діяльність на основі поєднання теорій соціальної педагогіки і соціальної роботи (О. Беспалько, І. Зверєва);
- 3) професійну діяльність на основі поєднання теорій педагогіки і соціальної роботи (А. Капська, В. Бочарова, В. Гуров);
- 4) один із напрямків соціальної роботи, що реалізується шляхом надання соціальних, у тому числі соціально-педагогічних, послуг (С. Толстоухова, М. Гур'янова, Г. Новокшонова);
- 5) напрям реалізації соціальної політики держави (А. Капська, Е. Холостова);
- 6) професійну діяльність, яка є тотожною соціальній роботі (К. Акстманн);
- 7) професійну діяльність на засадах поєднання педагогіки і соціології (М. Галагузова, С. Гіль);
- 8) професійну педагогічну діяльність, спрямовану на соціальне виховання дітей і молоді в контексті їх соціалізації (С. Харченко, С. Савченко, Ю. Поліщук). Ці визначення мають спільне розуміння соціально-педагогічної діяльності як професійної, соціальної та педагогічної.

Питанням значення сім'ї в соціалізації особистості та особливостями

соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей приділяли увагу З. Зайцева, А. Капська [28], Л. Коваль, Н. Сейко, І. Трубавіна [85] та ін. Так, З. Зайцева займалася дослідженням функцій та параметрів сучасної сім'ї, типологією сімей, основними напрямками та формами соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів.

Провідний методологічний принцип соціальної педагогіки в роботі з сім'єю є таким: сім'я – це головний осередок суспільства, де здійснюється базисна соціалізація дітей за рахунок посилення всіх її основних функцій.

Функції сім'ї – відображення системи взаємодії особи, сім'ї та суспільства і тих сфер, які пов'язані безпосередньо із задоволенням відповідних потреб її членів, і в першу чергу – виховна, рекреативна (фізична, матеріальна, моральна, психологічна взаємодопомога, організація дозвілля), регулятивна та феліцитологічна (відчуття щастя в сім'ї) [43; 66].

Відповідно до різних сфер, форм, типів і видів існує велика кількість класифікацій сімей. Практично з будь-якою сім'єю соціальний педагог може зустрітись у процесі здійснення соціально-педагогічної діяльності.

Але, ми розглядатимемо сім'ї за наступними класифікаційними ознаками [70; 78]: складом, структурою, типом главенства в сім'ї, однорідністю соціального складу, сімейним стажем, національним та етнічним складом, якістю взаємин і атмосфери в сім'ї, географічною ознакою, рівнем матеріального достатку, що детально наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація сімей

№ з/п	Класифікаційна ознака	Типи сімей
1	За складом	Повна, окрема, проста (нуклеарна), складна (з кількох поколінь), велика
2	За структурою	Одна шлюбна пара без дітей або з дітьми, один із подружжя з іншими родичами; дві і більше шлюбних пар з дітьми або без дітей, мати/батько з дітьми

Продовження таблиці 1.1.

3	За типом керівництва в сім'ї	Егалітарні (демократичні) та авторитарні
4	За однорідністю соціального складу	Соціально гомогенні (однорідні) та гетерогенні (неоднорідні)
5	За сімейним стажем	Молоді, ті, які очікують дитину, середнього шлюбного віку, пари похилого віку
6	За національним та етнічним складом	Однаціональні, міжетнічні з громадян різних держав, з різним віросповіданням
7	За якістю взаємин і атмосфери в сім'ї	Благополучні, стабільні, педагогічно слабкі, нестабільні, дезорганізовані
8	За географічною ознакою	Міська, сільська, віддалена (проживає у важкодоступних районах)
9	За рівнем матеріального достатку	Елітарні, малозабезпечені, заможні, з особливими умовами життя, студентські, «дистантні».

Сім'я є прикладом унікального поєднання різнопланових збалансованих характеристик. Саме завдяки здатності до врегулювання вона є найгнучкішим елементом соціальної структури, здатним швидко реагувати на внутрішні та зовнішні впливи.

Зрозуміти сім'ю повністю можна, якщо підходити до неї як до системи. Сімейна система діє в межах таких динамічних процесів, як комунікація, розподіл повноважень, закріплення ролей і їх виконання [82; 85].

Відповідно, соціальний працівник/педагог роботу із сім'єю має будувати з урахуванням таких принципів:

1) Взаємозумовленість. Події, що відбуваються в одній частині системи, прямо чи опосередковано впливають на всі інші її частини. Поведінка одного

члена сім'ї впливає на інших членів сім'ї. Кожна дія всередині сімейної системи викликає відповідну реакцію.

2) Сталість. Члени сім'ї як системи зазвичай пов'язані один з одним протягом значного періоду часу, і тому сімейна система виробляє певні стереотипи реакцій з метою збереження своєї рівноваги.

3) Динаміка сім'ї. Сім'я – не статичне утворення, згодом змінюється її структура та функції. Розвиток сім'ї відображається у фазах її життєвого циклу. Перехід від однієї до іншої фази пов'язують зі зміною ролей, появою нових потреб і обов'язків.

4) Відкритість системи. Сім'я становить собою відкриту систему. Це означає, що вона перебуває в стані постійної взаємодії з іншими системами. Сімейні системи мають внутрішні кордони, що розділяють членів сім'ї, і зовнішні кордони – між певною сім'єю і зовнішнім світом. Вважається, що ступінь відкритості або закритості сімейної системи залежить від того, наскільки жорсткими є кордони із зовнішнім світом.

5) Цілісність. Сім'я як ціле володіє більшими можливостями, ніж просто окремі її члени. Сімейна система працює як саморегульований, самокерований і самоорганізований механізм.

Науковці [82; 88; 94] виділяють такі основні напрямки соціально-педагогічної роботи з сім'єю:

- підготовка молоді до сімейного життя;
- робота з молодими сім'ями щодо стабілізації сімейних відносин;
- допомога батькам у розв'язанні різних проблем сімейного виховання;
- сімейна психотерапія.

Відповідно вищезазначеного, основними професійними функціями соціального педагога як фахівця у роботі із сім'ями є наступні [4; 7; 9; 13; 31]:

- діагностична;
- організаційна;
- комунікативна;
- прогностична;

- посередницька;
- попереджувально-профілактична;
- охоронно-захисна;
- соціально-терапевтична;
- медико-гігієнічна;
- аналітико-оцінювальна.

Діагностична функція пов'язана з визначенням потреб особи, сім'ї, оточення; психологічних особливостей людини. Соціальний педагог проводить оцінку потреб дитини та її сім'ї для планування соціальної, соціально-психологічної допомоги, виявляє коло спілкування отримувача соціальних послуг, суть і причини його проблем (соціальних, особистих, міжособистісних, внутрішньосімейних труднощів і конфліктів) з метою створення умов для їх вирішення.

Прогностична функція передбачає участь у прогнозуванні і проектуванні процесу життєдіяльності конкретної особи, групи людей, громади. На основі визначення цілей і завдань соціальної роботи соціальний педагог розробляє програму особистісного розвитку кожного, створення можливих умов для вирішення проблем, прогнозує результати, визначає зміст, методи і форми роботи з особою, групою, громадою з метою досягнення цих результатів. Соціальний педагог допомагає отримувачу соціальних послуг бачити і прогнозувати можливість саморозвитку, самопомоги, навчає їх таких умінь.

Організаційна функція передбачає організацію соціальної роботи з особою, групою, громадою, створення умов для продуктивної спільної діяльності, позитивного дозвілля, розроблення програми залучення отримувача послуг у трудову діяльність за можливими чи вибраними видами, за сприяння цій діяльності установ, організацій, підприємств. Виконуючи цю функцію, соціальний педагог виступає в ролі ініціатора й організатора різних форм роботи у соціальній сфері, до яких активно долучаються волонтери.

Комунікативна функція забезпечує налагодження конструктивної взаємодії особи, сім'ї, громади, волонтерів, державних і неурядових організацій,

спонсорів, інших соціальних партнерів. Посередницька функція реалізується завдяки встановленню зв'язків між отримувачем послуг, групою і громадою та різними організаціями, установами, фондами, іншими соціальними структурами. Соціальний педагог володіє банком інформаційних, психологічних і соціальних послуг, що надаються в громаді, виступає у ролі посередника між отримувачем соціальних послуг і психологами, медиками, юристами, іншими спеціалістами.

Попереджувально-профілактична функція. Соціальний педагог враховує і приводить у дію соціально-правові, юридичні, психологічні механізми попередження і мінімізації негативних впливів на поведінку як дітей, так і дорослих. Він проводить профілактику правопорушень, у тому числі побутових, конфліктів, алкоголізму, вживання і торгівлі наркотичними речовинами; виявляє людей, схильних до девіантної поведінки, проводить з ними профілактичну роботу, залучаючи у разі потреби спеціалістів різного профілю.

Охоронно-захисна функція. Соціальний педагог використовує наявний арсенал правових норм для забезпечення прав та інтересів окремих осіб, груп, громади, інформує отримувачів послуг про українське чинне законодавство і міжнародні документи щодо прав людини.

Функція допомоги і підтримки (або соціально-терапевтична). Соціальний педагог сприяє створенню умов для саморозвитку, саморегуляції, усвідомлення власних проблем, доцільної й ефективної життєдіяльності людей; проводить, за потреби, консультування, володіє елементами психолого-педагогічної терапії.

Медико-гігієнічна функція реалізується, якщо фахівець здійснює патронаж над хворими чи людьми, які потребують певного догляду. При цьому він має бути готовий доглядати людину індивідуально, надавати першу медичну допомогу, володіти навичками виконання нескладних медичних процедур.

Аналітико-оцінювальна функція потребує від соціального педагога володіння навичками аналізу, усвідомлення процедури й результатів своєї діяльності у соціальній сфері, уміннями виявляти в ній позитивні й негативні аспекти, порівнювати досягнуті результати з визначеними цілями та завданнями,

усвідомлювати свої реальні професійні можливості й у зв'язку з цим будувати програму подальшого професійного розвитку. Соціальний педагог бере участь у методичній роботі, вивчає перспективний досвід соціальної діяльності, узагальнює власний досвід, систематично підвищує свою професійну компетентність.

У практичній діяльності соціального педагога під час здійснення соціально-педагогічної діяльності із сім'ями названі функції проявляються у тісному взаємозв'язку, доповнюючи одна одну. Разом вони дозволяють отримати повне уявлення про характер діяльності спеціаліста цієї галузі, напрями його роботи.

Основним методологічним принципом педагогіки [11] взагалі і соціальної педагогіки, зокрема, є вивчення конкретно-історичної сутності виховання, навчання й освіти у просторі багатопланових зв'язків та взаємозалежностей. Педагогічна сутність виховання, навчання і освіти особистості завжди відображає конкретно-історичні умови існування її суспільного життя [33; 35].

Оскільки вимоги життя обумовлюють вимоги до підготовки молодшого покоління, то має місце ще один важливий принцип вивчення педагогічних проблем – принцип зв'язку виховання і життя. Який безпосередньо передбачає удосконалення послуг з підтримки батьківства, допомогу батькам у виконанні їх обов'язків, зміцнення, покращення сімейного середовища, підвищення рівня батьківської компетентності.

Батьківська компетентність – це здатність і готовність батьків/ одного з них до догляду, виховання і розвитку дитини, що будується на відповідних знаннях, цінностях, уміннях та досвіді [26; 70].

Батьківська компетентність має такі складові:

1) пізнавальна – поінформованість з питань повноцінного й гармонійного розвитку дитини, зокрема індикаторів цього процесу; розуміння прав дитини; усвідомлення цінності дитини як неповторної особистості, яка розвивається; розуміння батьківських функцій тощо;

2) емоційно-ціннісна – прагнення сприяти успішній соціалізації дитини,

сформувати в неї систему ціннісних орієнтацій та соціально важливих якостей і вмінь; бажання підвищувати власну обізнаність із питань виховання та розвитку дитини; емоційна врівноваженість тощо;

3) соціально-особистісна – наявність власної системи ціннісних орієнтацій та відповідних якостей особистості (компетентні батьки мають низку моральних якостей: чуйність, чесність, толерантність, доброзичливість, турботливість, дбайливість, старанність тощо. Для них пріоритетними є партнерська взаємодія, діалог як форма і засіб обміну інформацією, свобода вибору та особиста відповідальність за цей вибір);

4) поведінкова – вміння конструктивно спілкуватися (уміння чітко і зрозуміло висловлювати думки, аргументувати, запевняти, передавати раціональну й емоційну інформацію, користуватися вербальними і невербальними засобами мовлення), уміння на партнерських засадах взаємодіяти з дитиною; уміння користуватися власними правами та захищати права дитини; активна участь у житті громади;

5) інформаційно-методична – вміння аналізувати інформацію; обізнаність стосовно ефективних методик виховання дитини, специфіки використання тих чи інших форм, методів та прийомів взаємодії з дітьми, у тому числі інноваційних; ознайомленість зі способами профілактики власного «вигорання».

Своєрідними показниками батьківської компетентності є: елементарний догляд, гарантія безпеки, емоційне тепло, стимулювання, життєві цінності й обмеження.

Зокрема, елементарний догляд передбачає задоволення батьками потреб дитини в їжі, одязі, відпочинку, грі, гігієні; готовність любити та піклуватися про дитину в разі її поганого здоров'я, інвалідності, важких захворювань тощо [77].

Гарантія безпеки визначає спроможність батьків створити безпечне середовище для дитини.

Виховний потенціал батьків значною мірою залежить від їх здатності

передавати дитині емоційне тепло. Дорослі мають гарантувати дитині задоволення її потреби в теплих стосунках зі значущими дорослими, які делікатно й чутливо реагують на запити, емоційний стан юної особистості. Для цього батькам необхідно демонструвати, що вони люблять і цінують дитину, схвалюють її поведінку та заохочують до соціально позитивних дій [5].

Становлення особистості, яка розвивається, відбувається швидше й успішніше за умов його стимулювання – допомоги дитині в розвитку шляхом вияву інтересу до її ігрової, навчальної, трудової діяльності; активної взаємодії з дитиною, реагування на її мовлення, запитання тощо.

Батьки мають допомагати дітям у розвитку вмій та навичок управління власними емоціями і поведінкою: демонструвати й моделювати позитивну поведінку, взаємодію з іншими людьми; здійснювати контроль за власними емоціями, визначати певні поведінкові межі; формувати в дитини здатність протидіяти негативному впливові [83; 91; 95].

Реалізація всіх напрямів соціально-педагогічної діяльності здійснюється в межах соціального обслуговування [47; 82]. Це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямований на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості [62].

Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності, гуманності, пріоритетності надання соціальних послуг неповнолітнім, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, конфіденційності. Воно реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг [20; 63].

Соціальна допомога – вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації.

Розрізняють такі види соціальної допомоги:

- матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування й іншими речами, окремі виплати в системі соціального забезпечення);

- медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантована державою;

- благодійна діяльність недержавних органів, допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів);

- психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових та діяльнісних моделей особистості, вироблення навичок самопомоги) [62; 65].

Соціальні послуги – комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп, що надаються відповідно державних стандартів [59; 62]. Рівень розвитку соціальних послуг у державі є показником спрямованості її соціальної політики та індикатором вирішення соціальних проблем, та поділяють на:

1) за тривалістю дії соціальні послуги поділяються:

- постійні (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб, спрямовані на вирішення соціальних, правових, культурних, психологічних та інших проблем);

- тимчасові (пов'язані з необхідністю задоволення особистості в отриманні інформації, консультації, організації дозвілля особистості в певний проміжок її життєдіяльності);

2) залежно від особистості клієнта, місця надання послуг та їх виду:

- безкоштовні;

- платні.

Важливо зазначити, що важливою у професійній діяльності соціального педагога є ефективність, що визначається його особистісними переконання, від яких залежить відповідне рішення чи дія. У соціальній роботі з сім'ями та дітьми важливо мати такі переконання [64; 66; 70]:

– у центрі уваги має бути дитина; дитина розглядається в контексті сім'ї;

– батьківство – найвідповідальніший обов'язок;

– найкращий спосіб допомогти дитині – підтримати її сім'ю;

- кожна сім'я потребує підтримки та повинна отримати шанс змінитися на краще;
- сім'я є оптимальним середовищем для гармонійного розвитку дитини;
- у найкращих інтересах дитини – виховуватися у біологічній сім'ї;
- безпека дитини – найголовніше; ніякі обставини не можуть стати причиною жорстокого поводження з дитиною [25];
- сім'я має право на захист власних культурних, етнічних та релігійних традицій;
- неадекватне втручання може підірвати цілісність сім'ї та порушити її функціонування;
- сім'я, яка, на перший погляд, є безнадійною, може змінюватися та розвиватися, бо в неї є ресурси, сильні сторони;
- потрібно працювати спільно з сім'ями, щоб дати їм можливість взяти на себе відповідальність за зміни, а не вирішувати проблеми за них;
- вилучати дитину з сім'ї можна лише тоді, коли це необхідно для її захисту, і щодо сім'ї застосовані всі можливі профілактичні заходи;
- не можна формувати негативне ставлення дитини до батьків;
- більшість сімей не хочуть завдати шкоди своїй дитині;
- необхідно поважати і підтримувати право людини на власний вибір і рішення незалежно від її життєвих цінностей і способу життя [21].

На сьогоднішній день соціальну педагогічну діяльність та соціальну роботу із сім'ями чітко регламентує нормативно-правова база.

1.2. Нормативно-правова база щодо підтримки вразливих сімей

На сучасному етапі розвитку України пріоритети державної політики вибудовуються відповідно до міжнародних стандартів, орієнтирів та з урахуванням реальної ситуації в країні щодо становища сімей та дітей.

Зокрема, важливим складником державної політики України є

удосконалення законодавчого механізму забезпечення прав дитини і підтримки сімей з дітьми, а саме:

- закріплення правил і норм організації життєдіяльності дитини в її найкращих інтересах;
- покращення наявних або створення нових шляхів реалізації усіх нормативних положень, визначених у чинному законодавстві.

Нормативно-правові засади забезпечення прав дитини та підтримки сімей з дітьми окреслено у Конституції України, кодексах, законах України; механізми реалізації державної політики відображено у підзаконних актах (постановах Кабінету Міністрів України, наказах міністерств і відомств щодо відповідних інструкцій, порядку дій тощо).

До нормативно-правових документів, що визначають основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, регламентують соціальну роботу з сім'ями/особами, які опинились в складних життєвих обставинах, розкриваються сутність основних понять, межі відповідальності, завдання та обов'язки всіх суб'єктів соціальної роботи, надавачів соціальних послуг та їх отримувачів, належать:

1. Конституція України;
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [69];
3. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР;
4. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III;
5. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [62];
6. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР;
7. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III;
8. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI;

9. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII;

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573 «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді»;

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453 «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року»;

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»;

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)»;

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю»;

16. Постанова Кабінету України від 27.12.2001 р. № 1751 «Про затвердження порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям»;

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»;

18. Наказ Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 р. № 1005 «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах»;

19. Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537 «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати»;

20. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, дітей та молоді»;

21. Наказ Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 р. № 27 «Про Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах»;

22. Наказ Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 р. № 28 «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах»;

23. Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 р. № 904 «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг».

Основним гарантом прав дитини є Конституція України. Згідно з цим документом, стрижнем забезпечення прав дитини у нашій державі є принцип, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним [3; 61]. Окрім цього, Конституція гарантує:

правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства (стаття 24);

1) охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства державою (стаття 51);

2) переслідування за законом будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації;

3) утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування (стаття 52);

4) право на освіту (стаття 53) та ін.

Базовими кодексами забезпечення прав сімей з дітьми, а також дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є Сімейний (СК), Кримінальний (КК), Цивільний (ЦК) кодекси України; основними законами – Закони України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги» тощо.

Положення щодо регулювання сімейних відносин, захисту сімейних прав та інтересів, обов'язків подружжя; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; прав й обов'язків батьків і дітей; положення, які гарантують захист дитини від жорстокого поводження та насильства, закріплені в Сімейному кодексі України [69]. Цивільний кодекс України містить положення щодо захисту цивільних прав та інтересів особи, сім'ї; опіки та піклування; майнових прав; представництва інтересів тощо.

Закон України «Про охорону дитинства» [61] встановлює основні засади державної політики у сфері охорони дитинства в Україні, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Зокрема, у цьому Законі визначено: ключові поняття («забезпечення найкращих інтересів дитини», «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах», «контакт з дітьми» та ін.), що дає змогу планувати і здійснювати заходи з охорони дитинства в Україні відповідно до міжнародних стандартів; основні принципи охорони дитинства, заходи з її організації; права та свободи дитини; особливості забезпечення прав дітей, потребують особливого захисту держави; відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства; принципи міжнародного співробітництва у цій сфері.

Дієвим кроком протидії насильству в сім'ях з дітьми став Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», яким визначено види насильства –

фізичне, сексуальне, психологічне, економічне, а також засоби запобігання їм чи реагування на виявлені факти [25]. Певним інструментом реалізації положень вищезазначеного закону став Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення (наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 р. № 564/836/945/577).

Засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відображено в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Положення закону розкривають сутність державного забезпечення дітей цієї групи, їх влаштування і соціального супроводу; гарантування прав вихованців і випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед визначених у законі орієнтирів державної політики:

- 1) створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- 2) виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- 3) надання пріоритету сімейним формам влаштування дітей;
- 4) забезпечення державних мінімальних соціальних стандартів і нормативів для кожної дитини;
- 5) профілактика соціального сирітства.

Для соціальної роботи із вразливими категоріями населення основним є Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Цим нормативним документом визначено суб'єктів соціальної роботи, їх завдання, права та обов'язки; окреслено основні принципи, сфери та рівні здійснення соціальної роботи, напрями державної політики у галузі соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; закріплено термін «оцінка потреб» тощо.

Певним кроком уперед щодо розвитку системи соціальних послуг для вразливих категорій населення стала підготовка нової редакції Закону України

«Про соціальні послуги» [62]. Зокрема, закон визначає основні організаційно-правові засади функціонування системи соціальних послуг та їх спрямованість на профілактику виникнення складних життєвих обставин, сприяння їх подоланню чи мінімізації. Проект закріплює низку нових термінів (у тому числі «ведення випадку», «вразливі групи населення», «мінімальний базовий комплекс соціальних послуг» «державний стандарт соціальної послуги», «соціальне замовлення», «супервізія» тощо), а також містить положення щодо цілей і принципів системи надання соціальних послуг, прав та обов'язків отримувачів і надавачів соціальних послуг, процедури та порядку надання таких послуг.

Нові виклики, пов'язані з анексією Криму, подіями на Сході України, вимушеним переміщенням значної частини населення, та інші проблеми потребували розроблення і термінового запровадження законодавчих норм щодо гарантування безпеки дітей, запобігання їх участі у збройному конфлікті, здійснення заходів соціального захисту, діяльності органів опіки та піклування тощо.

А розпочата реформа з децентралізації [47] передбачає посилення відповідальності територіальних громад за становище своїх громадян, зокрема:

- 1) за розвиток послуг щодо захисту дітей, соціальне забезпечення та підтримку вразливих категорій громадян;
- 2) поступовий перехід від інституційних послуг до послуг на рівні громади; фінансування послуг, а не закладів.

1.3. Особливості функціонування вразливих сімей

Сім'я як соціально-педагогічний осередок суспільства досліджувалась багатьма вченими, які визначили й описали тактику виховання в сім'ї та типи родинних взаємин, що впливають на дитину, формування її особистості. У педагогічній літературі сім'я як один із видів соціального інституту поділяють

на благополучні і неблагополучні [66].

Кожна сім'я, незалежно від матеріального стану (заможна чи бідна), складу (повна, неповна, багатодітна), місця проживання (місто, село) тощо, в процесі свого розвитку переживає кризові періоди.

Криза – термін Гіпократів, який цілком можна замінити метафорами «розлад», «хвороба», «страждання». З іншої точки зору, криза – закономірний етап розвитку, в основі якого лежить зустріч-конфлікт старого й нового [95].

Китайська піктограма слова «криза» повно й точно відображає ідею духовної кризи. Вона складається з двох основних знаків чи радикалів: один відображає небезпеку, інший – можливість (розвитку, зміни власного стилю життя тощо). Подібний підхід та оцінка зустрічаються у творчості датського мислителя С. Кіркегора. Головним симптомом цієї хвороби Кіркегор називає страждання, найвищим проявом якого є відчай.

У соціальній роботі є поняття «життєва криза», що стосується не тільки особистості, але й сім'ї. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості, якісний перехід із одного стану в інший. Він, як і всяка зміна, має два види детермінації: внутрішню (обумовлену поступовими внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка), і зовнішню, обумовлену обставинами життя, труднощами міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями тощо [90].

Дослідження вчених [38; 70] свідчать, що найчастіше сімейні кризи виникають у перехідний період від однієї до іншої стадії життєвого циклу сім'ї, а саме в періоди:

- засвоєння подружніх ролей;
- появи в сім'ї нової особистості;
- влаштування і залучення дітей до навчальних закладів;
- досягнення дитиною підліткового віку;
- експериментування сім'ї з незалежністю підлітка;
- виходу дітей із сім'ї та необхідності членів подружжя знову залишатися

вдвох;

– виходу батьків на пенсію та старості.

Саме в ці періоди неподолані сімейні кризи можуть перерости у фактори вразливості та призупинити позитивний розвиток сімейної системи.

Кризи переживає кожна людина, кожна родина. Існують певні класифікації кризи в сім'ї, за якими можна визначити необхідність втручання [90]. Наприклад, кризи, що виявляються:

1) за джерелом турбот:

- події, що відбуваються поза сім'єю (катастрофи, землетруси, повені тощо);

- події, що відбуваються в сім'ї (залежність одного чи кількох членів сім'ї; тривала хвороба одного з членів сім'ї; міжособистісні конфлікти в сім'ї; психічні хвороби чи деформація особистості; відсутність знань та досвіду для адаптації; нестача матеріальних ресурсів, нестача чи відсутність соціальних зв'язків тощо);

2) за природою проблем, а саме:

- поява нової людини в сім'ї (шлюб чи новий шлюб після розлучення; вагітність (очікувана чи неочікувана) і батьківство; повернення будь-кого із членів сім'ї з місць позбавлення волі чи після тривалого лікування (наприклад, алкоголізму); влаштування в сім'ю дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; усиновлення);

- втрата члена сім'ї (смерть члена сім'ї, госпіталізація, міграція на роботу за кордон, вихід дорослої дитини із сім'ї, влаштування жінки на роботу) [10];

- деморалізація (втрата роботи чи джерела проживання; невірність; алкоголізм чи наркоманія; злочин) [42];

- деморалізація плюс поява або втрата члена сім'ї (розлучення, переведення до місць позбавлення волі, самогубство або вбивство) [10; 19];

- зміна статусу (раптовий «перехід» в багатство чи злиденність;

переселення на нове місце проживання).

Визначення кризи може базуватися на характеристиці загальних проблем сімей, що лежать в основі визначення стану сімей, а саме [38;40; 89]:

- соціально-демографічні проблеми (неповні, багатодітні, батьки розлучаються, батьки дуже молоді тощо.);
- матеріально-побутові (малозабезпечені, живуть в незадовільних житлово-побутових умовах, втратили роботу, тривалий час не отримують заробітну плату і т.п.);
- медико-соціальними (батьки є інвалідами, алкоголіками, наркоманами, психічно-хворими, з хронічними соматичними захворюваннями);
- психологічно і соціально-педагогічні (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємовідносини, педагогічна безпорадність батьків тощо);
- соціально-правові проблеми (батьки ведуть аморальний, паразитичний, криміногенний спосіб життя; в сім'ї проживають особи, які повернулись з місць позбавлення волі і т.п.).

Переваги раннього запобігання кризових ситуацій є очевидними. Це дає можливість підготуватися, проаналізувати ситуацію і розробити план реагування, а у разі безпосереднього втручання – значно збільшити вірогідність успішного вирішення проблеми [26].

Раннє запобігання створює сприятливе підґрунтя для визначення цілей, вироблення можливих планів дій та їх порівняння, аналізу можливого застосування обраного варіанту й реакції конфлікуючих сторін, а також розробки вірогідних сценаріїв розвитку ситуації [55].

Враховуючи важливість раннього запобігання, в усіх заходах, спрямованих на врегулювання криз і запобігання конфліктам, велика увага приділяється отриманню, оцінці та аналізу інформації на ранніх етапах.

Відкритість сімейної системи дає змогу примножувати ресурси та посилювати захисні чинники сім'ї, проте може стати додатковим фактором вразливості через вплив зовнішніх ризиків (військова агресія, вимушене

переміщення, скорочення на роботі, злочинне середовище тощо) [26].

Кожна криза – це баланс між можливістю розвитку та ризиком виникнення ще більшої кількості проблем, зокрема тих, які можуть призвести до сім'ю до стану вразливості (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Типи сімей, які потребують соціальної допомоги

№ з/п	Вид допомоги	Типи сімей
1	Соціально-демографічна	Багатодітні, бездітні, які розлучаються, сім'ї з неповнолітніми батьками
2	Матеріально-побутова	Малозабезпечені, перебувають у поганих житлово-побутових умовах, вагітні жінки, на утриманні яких є неповнолітні діти, або які втратили роботу та потребують її зі скороченим днем чи вдома
3	Медико-соціальна	Члени родини з інвалідністю, мають фізичні та/або психічні захворювання, мають залежність, прояви суїциду
4	Психологічна то соціально-педагогічна	Неблагополучні (конфліктні, ведуть аморальний спосіб життя та ін.), діти та підлітки перебувають у конфлікті, вихованці інтернатних закладів, діти з девіантною поведінкою, діти, які зазнали насильства та жорстокого поводження, негативного впливу
5	Соціально-правова	Батьки у конфлікті із законом, молодь, яка повернулась з місць позбавлення волі, спецшкіл

Вразливість – це стан незахищеності сім'ї, зумовлений наявністю постійних факторів ризику чи появою нових, які порушують баланс і негативно впливають на стан задоволення потреб дитини [72].

Традиційно в Україні вважалося, що більшість сімей здатні самотійно долати свої проблеми, обмежуючись лише допомогою родичів або друзів, зверненням по соціальні виплати чи субсидії до державних органів. Донедавна вважалося взагалі, що наявність матеріальних благ чи фінансової допомоги може відновити втрачену довіру, зруйновані батьківсько-дитячі відносини, подолати жорстокість чи насильство в сім'ї. Проте, досвід соціальної роботи [76; 77] свідчить про те, що невирішені проблеми або вирішені несвоєчасно, породжують нові, ще глибші, руйнують сім'ї, роблять нещасними дітей, призводять до зростання соціального сирітства.

Вразлива сім'я вказує на наявність певних ризиків та на граничний стан задоволення потреб дитини (рисунок 1.2.). Проте, сім'я ще має резерв позитивних ресурсів, вона може долати труднощі, однак їй потрібна підтримка, допомога у виборі стратегії подолання проблеми [78].

Залежно від проблеми, таку допомогу може надати родичі, друзі, психологи, юристи, вчителі, лікарі, фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги.

Рисунок 1.2. - Ступені вразливості сім'ї та ресурси

На рисунку зображені можливі етапи деградації сім'ї у випадку, якщо буде посилюватись вплив зовнішніх та внутрішніх факторів ризику, а підтримка буде відсутньою [20; 28].

Наведені назви «здорова сім'я», «вразлива сім'я», «сім'я у складних життєвих обставинах», «соціально небезпечна сім'я» є умовними, проте вони відображають ступінь вразливості сім'ї та ступінь наявних ризиків для зростання дитини в такій сім'ї та благополуччя.

1) здорова сім'я – здатна забезпечити повною мірою потреби дитини для розвитку і потребує лише загальних послуг (освітніх, медичних);

2) вразлива – забезпечує базові (мінімальні) потреби дитини, має достатньо внутрішніх позитивних ресурсів для подолання факторів ризику, проте потребує незначної підтримки;

3) сім'я у складних життєвих обставинах (СЖО) – через вплив складних життєвих обставин частково втратила здатність забезпечувати потреби дитини і потребує комплексного втручання;

4) соціально небезпечна сім'я – веде асоціальний спосіб існування; перебування дитини в такій сім'ї є вкрай небезпечним, існує загроза для її життя, здоров'я і розвитку, дитина потребує захисту та влаштування в сімейну форму виховання; така сім'я негативно впливає на середовище громади.

Показником вразливості сім'ї є стан задоволення потреб дитини. Загострення чи поява нових факторів ризику зазвичай негативно впливають на стан задоволення потреб дитини, з часом відображаються на зовнішньому вигляді дитини (змучена, невиспана, худа, сумна, не відповідає віку), на поведінці (агресивність, замкнутість, залежність, девіантна поведінка) [20; 28].

Для вразливої сім'ї характерна наявність чи поява додаткових факторів ризику, які порушують баланс сімейної системи [44]. Законодавство визначає «вразливі групи населення» як потенційних отримувачів соціальних послуг, що мають найбільший ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив зовнішніх (соціальних, економічних, природних, політичних, екологічних тощо) та внутрішніх (матеріальний стан, фізичні та розумові вади розвитку, вік, спосіб

життя тощо) чинників [62; 64]. Найбільш небезпечним є одночасний вплив на сімейну систему негативних зовнішніх та внутрішніх чинників (факторів ризику) [5; 9; 78]. Наприклад:

- 1) сім'я з достатком нижче ніж середній, з двома малолітніми дітьми, батько втратив роботу;
- 2) багатодітна сім'я, через військове протистояння на Сході України вимушена була переїхати і тимчасово поселитись у родичів; маленьке житло, нестаток коштів та невизначеність ситуації породжують конфлікти;
- 3) сім'я з дітьми не має свого житла і тривалий час мешкає у маленькій квартирі разом із батьками дружини, які не люблять зятя; зять втратив роботу;
- 4) мама-одиначка, яка сама виховує дитину з вадами розвитку, тяжко захворіла.

Наведені приклади свідчать про виникнення додаткових проблем в ситуації, коли сім'я вже належала до категорії вразливих. Проблеми одного із членів сім'ї провокують дисбаланс сімейної системи і спричиняють стан вразливості всієї сім'ї. На жаль, не всі проблеми можна вирішити, особливо болючими є втрати (смерть близьких), матеріальні чи майнові проблеми, розлучення, які теж провокують стан вразливості.

У роботі з вразливими сім'ями доцільно використовувати «методичний підхід». Такий підхід передбачає навчання членів сім'ї різноманітних умінь, надання допомоги сім'ї в отриманні необхідних для здорового функціонування ресурсів, підготовку для батьків невеликих за обсягом методичних порадників, пам'яток, як діяти в тій чи іншій кризовій ситуації, до кого звернутись, як визначити послідовність, можливі варіанти дій та їх кінцеві результати. Саме набуті практичні вміння щодо виконання батьківських функцій, догляду за дитиною, вирішення проблем з оформлення відповідних документів тощо дають можливість сім'ї в майбутньому мінімізувати і самостійно долати складні життєві обставини.

Складні життєві обставини – обставини, внаслідок яких особа, сім'я не можуть самостійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у

суспільному житті, виявлені за результатами оцінки потреб [72; 82].

Сім'я з дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах, – розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоч одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками.

Отже, складними життєвими обставинами можна вважати такі несприятливі для людини події, – життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно актуально потребує сторонньої допомоги, в тому числі, від держави, суспільства, громади, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність.

Соціальні педагоги З. Зайцева, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, І. Трубавіна [26; 28; 85] до вразливих та таких, що опинились у складних життєвих обставинах відносять сім'ї, де:

- 1) батьки мають залежність (алкоголіки, наркомани), ведуть аморальний спосіб життя, вступають в конфлікт з морально-правовими нормами суспільства;
- 2) стійкі конфлікти між батьками і дітьми;
- 3) неповні сім'ї;
- 4) зовні благополучні сім'ї, які систематично припускаються серйозних помилок, прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаємостосунки з дітьми носять формальний характер;
- 5) відсутня єдність вимог до дитини, має місце бездоглядність, надмірна батьківська любов, надмірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань та ін.).

б) Досліджуючи проблему підготовки курсантів до професійної педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, Ф. Думко [18] під неблагополучною розуміє сім'ю «з чіткою виявленою стійкою конфліктно-агресивною спрямованістю, що суперечить морально-правовим нормам сімейного життя».

Відповідно до нормативних актів щодо виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та

здійснення соціального супроводу, до сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, належать сім'ї (особи), які не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин:

- 1) жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- 2) відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- 3) відсутність житла, призначеного та придатного для проживання;
- 4) відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- 5) тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- 6) спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;
- 7) ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;
- 8) відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;
- 9) стихійне лихо;
- 10) дискримінація осіб та/або груп осіб.

Особливо небезпечним є:

- 1) поєднання соціальних проблем та таких поведінкових проявів батьків, як зловживання алкоголем, наркотиками, психоемоційні зриви, депресія, конфліктні стосунки між подружжям, завищенні вимоги до дитини, застосування фізичних покарань тощо [42; 43; 85];
- 2) негативне родинне та соціальне середовище (наприклад: разом із сім'єю проживають родичі, які негативно впливають чи провокують конфліктні ситуації; сусідка виробляє самогон та пригощає батька дитини тощо) [66; 78].

Батьки люблять своїх дітей, але перелічені обставини зазвичай негативно впливають на їх здатність задовольняти потреби дитини, провокують ризиковану та непослідовну поведінку, безвідповідальне батьківство. Відповідальність за дитину переважно перекладається на одного із батьків або на родичів, які намагаються нейтралізувати негативний вплив складних життєвих обставин.

У такій сім'ї дитина нерідко залишається вдома сама, не отримує повноцінного харчування, пропускає заняття в школі, починає гірше навчатися, неохоче говорить про батьків, соромиться їх; часто виконує батьківську функцію стосовно братів та сестер, тяжку фізичну роботу. Дитина, особливо раннього віку, може мати явні ознаки недогляду: хворобливий вигляд, неохайний одяг тощо [90; 92].

Отже, складні життєві обставини – такі несприятливі для окремої людини чи сім'ї події, які людина або сім'я не може подолати без сторонньої допомоги. Сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, потрібна комплексна допомога міждисциплінарної команди спеціалістів. Зазвичай, такі сім'ї ставляться на облік соціальними службами, службами у справах дітей, на них відкривається соціальна справа, призначається відповідальний за ведення випадку, сім'я береться під соціальний супровід [52]. Особливої турботи, уваги та захисту потребують діти, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Соціально небезпечна сім'я (дисфункційна) – це сім'я, в якій батьки втратили здатність опікуватися дитиною, їх спосіб життя, поведінка становлять загрозу для життя і здоров'я дитини та оточуючих [20].

Батьки у соціально небезпечних сім'ях нехтують потребами дитини, виявляють жорстокість та насильство стосовно неї, застосовують фізичні покарання. Дитина, яка проживає в такій сім'ї, може часто бути голодною, мати фізичні ознаки жорстокого поводження (синці, опіки, гематоми); може перебувати під дією наркотичних, алкогольних чи психотропних речовин, жебракувати, бродяжити, комплексно відставати у розвитку; проявляти агресію, лякливість, завдавати собі шкоди тощо.

1.4. Сутність та зміст професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями

Проблеми якісної фахової підготовки майбутніх педагогів в усі часи була предметом пильної уваги науковців. Дана проблема привертає увагу багатьох науковців, і такий інтерес є природнім особливо у представників психолого-педагогічної науки (І. Бех [2], В. Бондарєв, І. Зязюн [27], О. Овчарук [45], В. Поліщук [46], М. Ярмаченко та ін.). І не зважаючи на певні розбіжності, науковці вирізняють три головні компоненти та етапи професіоналізації педагогів: адаптація → становлення → педагогічна діяльність.

У структурі особистості педагогів визначаються наступні групи якостей:

- соціальні та загальні особистісні якості (моральність, педагогічна спрямованість, естетична культура);
- професійно-педагогічні якості (теоретична та методична підготовка за фахом професійної діяльності, розвиток практичних умінь та здібностей);
- індивідуальні особливості пізнавальних процесів, їх педагогічна скерованість (спостережливість, мислення, пам'ять), емпатійність, особливості темпераменту та стан здоров'я [6; 18; 30; 36].

Доречно зазначити, що становлення системи підготовки майбутніх соціальних педагогів відповідно до нових цінностей сучасного періоду є невід'ємною частиною гуманізації усієї освітньої та соціальної сфер в період трансформації українського суспільства.

Безумовно, кваліфікаційний потенціал майбутнього соціального педагога неможливо сформувати раз і назавжди, процес його підготовки є цілісним і складається з кількох етапів: навчання у закладі вищої освіти, соціально-педагогічна діяльність у відповідній сфері, підвищення кваліфікації та самоосвіта.

Вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку, дозволяє здобути освітньо-кваліфікаційні знання відповідно до обраної професії. Підготовка майбутніх соціальних педагогів не

передбачає детального опрацювання роботи із вразливими сім'ями, адже така підготовка має базуватися ще й на актуальному практичному досвіді, чого не передбачає стандартна освітня програма.

Соціально-педагогічна діяльність – це різновид професійної діяльності, спрямований на створення сприятливих умов та надання допомоги людині в процесі соціалізації, забезпечення всебічного розвитку особистості, засвоєння нею соціального досвіду та на усвідомлення умов для самореалізації в суспільстві, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності [79; 81].

Соціально-педагогічна діяльність з неблагополучною сім'єю здійснюється в таких варіантах в Україні [62]:

- 1) обслуговування;
- 2) супровід [52];
- 3) профілактика [57];
- 4) реабілітація [58].

В основі цих видів — допомога, різна за терміном, формою, ступенем інтервенції, самостійності сімей.

Ці види соціально-педагогічної роботи спрямовані на допомогу одержати різноманітні засоби для життя і допомогу в особливих життєвих ситуаціях, які забезпечують соціальний захист і адаптацію інституту сім'ї в суспільстві.

Отже, метою соціально-педагогічної роботи з сім'єю повинно бути збереження цілісності сім'ї, захист прав сім'ї у суспільстві і прав членів сім'ї у родині для ліквідації причин неблагополуччя, самореалізації і розвитку її членів, а завданнями: попередження рецидивів і причин неблагополуччя, ліквідація причин і наслідків неблагополуччя, відновлення соціального потенціалу сім'ї в суспільстві для якісного виконання нею своїх функцій [79; 85].

Така спрямованість соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю, яка має свої етапи розвитку, дозволяє здійснювати допомогу їй лише в той проміжок часу, в який вона не може без неї існувати, і лише необхідну допомогу, ліквідує споживацький підхід до допомоги, сприяє формуванню

активності і самостійності сімей у суспільстві на основі соціального навчання, участі у формуванні і реалізації державної сімейної політики, громадському житті, що сприяє, в свою чергу, демократизації суспільства, становленню правової, громадянської і соціальної держави [17; 24]. Отже, сім'я дійсно буде більш повно виконувати функцію соціалізації.

Розкриємо ключові заходи із вразливими сім'ями, зокрема, соціально-педагогічну реабілітацію, профілактику, кризове втручання [65].

Соціально-педагогічна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом і сім'єю суспільних зв'язків та відносин унаслідок погіршення стану здоров'я, стійких розладів функцій організму (інвалідність); зміни статусу (особи похилого віку, безробітні, біженці); умов життя (смерть члена сім'ї, втрата житла тощо) [79; 82].

Метою цих заходів є повернення сім'ї до виконання її функцій, формування в особистості позитивного ставлення до життя, праці, навчання. Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, які опинились у кризовій ситуації: діти-інваліди та їх батьки; діти-сироти, жінки та діти, які зазнали різних форм насильства; безробітні, особи похилого віку.

Реабілітація спрямована на конкретну особистість чи сім'ю, але у певному соціумі, що зумовлює вибір заходів для відновлення їх можливостей і потенціалу на основі врахування зв'язків з мікросередовищем, його особливостей [81].

Соціально-педагогічна реабілітація сім'ї повинна бути спрямованою на відновлення соціального і виховного потенціалу сім'ї, захист її прав у кризових ситуаціях, що дозволить їй повернутися до функціональної спроможності у суспільстві, знайти мету життєдіяльності і місце у мікро- і макросередовищі, самостійно розв'язувати проблеми.

Реабілітація здійснюється як фахівцями, так і самою особистістю у спільній діяльності, яка передбачає комплекс заходів, їх неперервність, інтенсивність, підпорядкованість меті, індивідуальність відбору, наступність, комплексність заходів, співпраця з клієнтом та його оточенням, здійснення

заходів на початку виникнення проблеми, профілактика рецидивів [82].

Реабілітація передбачає надання допомоги особистості чи сім'ї, поки вони не відновили свої функції, життєдіяльність. Ця допомога залежить від потреб клієнта, характеру його проблем. Відновлення організму і потенціалу людини у реабілітації передбачає наявність орієнтирів для виявлення меж і ступеня допомоги. Таким орієнтиром є якість життя – ступінь сприйняття окремою особою чи групою людей факту задоволення своїх потреб, наявність можливостей для досягнення щастя і самореалізації [48]. Сюди належать умови життя людини, домашні обставини, задоволеність працею чи навчанням, оточення, соціальні та політичні умови [47]. Вимірюється якість життя через оцінку таких показників, як:

- 1) фізичний стан і функції;
- 2) психологічна сфера (пізнавальна діяльність, емоційна сфера, самооцінка);
- 3) рівень незалежності;
- 4) соціальні стосунки;
- 5) оточуюче середовище [40].

Тому соціально-педагогічна реабілітація повинна здійснюватися у залежності від проблем сім'ї та особистості у комплексі з медичною, психологічною, соціальною, які з різних боків розв'язують проблеми дитини чи сім'ї [61; 75]. Реабілітація здійснюється на базі спеціалізованих служб, які в змозі виконати захисну, відновлюючу, компенсаторну та профілактичну функцію (профілактика здійснюється вторинна, з метою попередження рецидивів стресових факторів і кризових ситуацій) через створення умов у суспільстві, мікросередовищі, вдома для реабілітації особистості та сім'ї [76]:

- 1) у суспільстві це: соціально-реабілітаційні і кризові центри, соціально-реабілітаційні програми, підготовлені фахівцями;
- 2) у мікросередовищі – організація спілкування і різноманітної діяльності, незважаючи на існуючі для цього обмеження навчання самообслуговування та самопомоги, формування чи відновлення соціального

досвіду;

3) у сім'ї – укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини від сім'ї, корекція розвитку та стосунків, пошук і розміщення дитини у замісну сім'ю [73].

Соціальна профілактика – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальним відхиленням, негативним явищам, впливам та їх наслідкам на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки [72; 79]. А соціально-педагогічна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї – це система заходів, спрямованих на створення умов для попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення і подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків [57; 77]. Здійснюється в таких напрямках:

- підготовка молоді до сімейного життя;
- роз'яснення прав сім'ї та її членів у суспільстві самим сім'ям;
- формування відповідального та усвідомленого батьківства;
- попередження сімейних конфліктів, виявлення потенційно неблагополучних сімей, попередження розлучень, дисгармоній, стресів, помилок у сімейному вихованні;
- пропагування сімейного способу життя, здорового способу життя.

Соціально-педагогічна профілактика у роботі з сім'єю передбачає створення умов для:

- 1) забезпечення взаємовідповідності, сумісності членів подружжя;
- 2) збереження різними способами контактів між членами сім'ї;
- 3) розвитку як особистості кожного з членів сім'ї, відпочинку один від одного;
- 4) підтримки самобутності сім'ї за рахунок традицій та ритуалів [79; 80].

Профілактика включає навчання людей нових навичок, які допомагають їм досягти поставленої мети, а також здійснення змін у соціальному середовищі, які б підтримували і стимулювали нормальну життєдіяльність особистості і сім'ї.

Отже, профілактика передбачає формування і реалізацію такої державної сімейної політики, яка б розв'язувала проблеми сім'ї і розглядала її як суб'єкт, а не об'єкт соціально-педагогічної роботи. Профілактика спрямована на запобігання сімейним проблемам, умовам, які цьому сприяють; рішення проблем, які ще не виникли, але можуть виникнути під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних факторів [20; 71].

Все це вимагає застосування таких форм роботи, які б передбачали чергування загальносімейних заходів і послуг, і тих, які стосуються батьків, окремо – дітей, окремо – чоловіка чи дружини та батька чи матері з дітьми (що означає реалізацію системного підходу до роботи з сім'єю). Усе вищевикладене дозволяє говорити про те, що неблагополучна сім'я вимагає, перш за все, реабілітації та супроводу, в той час, як потенційно неблагополучна сім'я – обслуговування і профілактики.

Модель кризового втручання передбачає [69]:

- 1) визначення травмуючої події та її впливу на особистість;
- 2) визначення необхідних для оволодіння ситуацією засобів;
- 3) пошук альтернативних засобів розв'язання конкретної ситуації;
- 4) використання особистістю нових способів подолання кризи та аналіз досягнутих результатів.

Щодо сім'ї передбачаються такі етапи втручання:

- 1) оцінка сильних і слабких сторін сімейної системи, її здатності до змін і зацікавленості в них, її ресурсів;
- 2) сімейна терапія з метою покращання спілкування між членами сім'ї і розв'язання прихованих проблем, які виявилися в кризовій ситуації [24; 67].

Досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту соціально-педагогічної діяльності здійснюється за допомогою сукупності методів, прийомів, засобів та форм. Вони є складовими різноманітних технологій діяльності соціального педагога [79].

Методи соціально-педагогічної діяльності – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання розвитку потенційних

можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем клієнтів досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога [36; 39].

Методи соціально-педагогічної діяльності можна поділити на:

- 1) педагогічні (корекції, реабілітації, набуття соціального досвіду);
- 2) соціологічні (спостереження, опитування, публічних виступів);
- 3) психологічні (тренінг, психотерапія);
- 4) фінансово-економічні (економічні пільги);
- 5) правові;
- 6) медико-соціальні;
- 7) організаційні;
- 8) комунікативні;
- 9) філософські (емпіричного пізнання: спостереження і експеримент);
- 10) логічні (індукція, дедукція, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація) [74; 79].

Форма соціально-педагогічної діяльності – це спосіб організації процесу, що віддзеркалює внутрішній зв'язок його елементів та відносин соціального педагога з клієнтом. У соціально-педагогічній роботі форми класифікують за кількістю учасників, за домінуючим засобом впливу, відповідно до напрямків соціально-педагогічної діяльності [79; 87]. Узагальнена класифікація наведена нижче у таблиці 1.3:

Таблиця 1.3

Класифікація форм соціально-педагогічної роботи

№ з/п	Критерій класифікації	Форми роботи
1	За кількістю учасників	- індивідуальні; - групові; - масові
2	За домінуючим засобом впливу	- словесні (лекції, бесіди, диспути); - практичні (тренінги, ярмарки послуг);

Продовження таблиці 1.3.

		- наочні (газети, плакати, соціальна реклама, відеопоказ)
3	Відповідно до напрямків соціально-педагогічної діяльності	- соціальної профілактики (лекції, бесіди, тренінги, буклети тощо); - корекційно-реабілітаційної роботи (формування навичок, консультування, супровід тощо); - соціально-педагогічного захисту (консультування, патронаж, оформлення документації)

Приєм соціально-педагогічної діяльності – це стійкий, зафіксований у загальній чи професійній культурі соціального педагога спосіб дії в певних ситуаціях, умовах [72; 81].

Провідними напрямки соціально-педагогічної діяльності є: профілактика; соціальний контроль негативного впливу; соціальна підтримка. Відповідно до напрямків діяльності соціального педагога, виокремлюють технології діагностики, профілактики, обслуговування, допомоги, посередництва, захисту, реабілітації, корекції тощо [75].

Одним з найбільш складних і відповідальних етапів роботи вважається етап діагностування. Від правильності вибору методів діагностики залежить адекватність постановки соціального діагнозу, а отже, і доцільність вибору методів корекційної роботи і досягнення правильного результату, успіху у виправленні особистості [76].

Соціальна діагностика – це виявлення, позначення й вивчення причинно-наслідкових зв'язків і відношень, що породжують комплекс соціальних проблем різного рівня організації [79].

Соціально-педагогічна профілактика (первинна профілактика) – вид превентивної роботи, спрямований на здійснення освітньо-профілактичних

заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях [57; 79].

Соціально-педагогічна профілактика полягає у взаємодії формування знань, умінь та навичок, установок та мотивів свідомого вибору просоціальних моделей поведінки.

Профілактика повинна будуватися на основі принципів цілеспрямованості, плановості, доступності, неперервності. Основним принципом у профілактичній соціально-педагогічній діяльності виступає принцип опори на позитивні якості особистості та педагогічний досвід [24; 26].

Соціальна профілактика ґрунтується на виявленні несприятливих психо-біологічних умов, психолого-педагогічних факторів які зумовлюють відхилення у психічному і соціальному розвитку дітей, підлітків, молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я тощо, а також на організації життєдіяльності та дозвілля молоді.

Зміст соціальної профілактики складають [65; 73]:

- роз'яснення правових норм соціально значущої діяльності та поведінки;
- ознайомлення з нормативними міжнародними і державними документами, які забезпечують розвиток особистості, рівень освіти, вибір професії;
- надання різним категоріям молоді інформації про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя, відмова від культурною проведення дозвілля;
- організація заходів по забезпеченню програми позитивної життєдіяльності особистості;
- здійснення системи соціального захисту, різних категорій молоді (забезпечення роботою, навчанням);
- формування відповідальності за можливі наслідки протиправних дій.

Видами та формами соціальної профілактики є [73; 76; 79]:

- організаційно-педагогічні заходи по створенню виховного середовища за місцем проживання дітей і сімей (робота консультаційних пунктів з проблем

освіти, виховання, організації, дозвілля, працевлаштування, вибору професії; діяльність по задоволенню культурних, художніх, спортивних, підприємницьких потреб; робота психолога з корекції поведінки молоді й відносин у сім'ї та соціумі; реалізація державних, галузевих програм з профілактики негативних явищ у середовищі – алкоголізму, наркоманії, проституції, правопорушень тощо);

– включення різних соціальних інститутів у процес соціалізації молоді, яке передбачає подолання міжвідомчих бар'єрів в організації профілактичної роботи, створення у мережі соціальних служб умов для прояву соціальних ініціатив, відродження традицій національного виховання (проведення, масових свят, конкурсів, спортивних змагань, театралізованих дій тощо);

– організація соціально-педагогічної роботи з дітьми із сімей групи ризику (індивідуальна та групова робота з батьками та дітьми, ознайомлення рівних категорій молоді з інформацією про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя, відмови від культурного проведення дозвілля);

– розв'язання проблем зайнятості та працевлаштування неповнолітніх і молодих людей завдяки створенню робочих місць для яких категорій в умовах ринкової економіки;

– сприяння різною роду установам освіти, спорту, культури в розгортанні різноманітних форм організації дозвілля молоді (Будинки художньої творчості, Центри художнього виховання, об'єднання за інтересами, фольклорні свята, конкурси обдарованої молоді, художні виставки, творчі об'єднання і майстерні з декоративно-прикладного мистецтва), спрямованого на відродження української національної культури.

«Корекція» в сучасній науковій літературі належить до термінів соціальної педагогіки, спеціальної педагогіки, корекційної педагогіки, психології, соціальної роботи і визначається як:

– виправлення, часткове виправлення або змінення [8];

– виправлення, усунення, подолання недоліків чи порушень, вад

психічного або фізичного розвитку [71];

- активна робота практичного психолога чи інших спеціалістів, спрямована на подолання чи послаблення вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тої чи іншої психічної функції в дорослих [72];

- здійснення психолого-медико-педагогічних заходів із метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежності та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи [77];

- система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на забезпечення процесу і досягнення успішного результату в соціальному розвитку особистості.

«Корекція в спеціальній педагогіці – це виправлення вад психічного чи фізичного розвитку в дітей, порушення тої чи іншої психічної функції в дорослих», – визначає «Український педагогічний словник» [14].

Поняття «корекція» у психолого-педагогічній науці визначається як виправлення (повне або часткове) недоліків психічного та фізичного розвитку у аномальних дітей за допомогою спеціальної системи психолого-педагогічних прийомів й заходів. Слід зазначити, що корекція розглядається як психолого-педагогічна взаємодія, котра складається із тренувальних занять, спрямованих на виправлення (ліквідацію) певного дефекту, а розуміється як дія на особистість дитини в цілому.

Корекційно-педагогічна діяльність – це складне психологічне та соціально-педагогічне явище, яке охоплює увесь освітній процес: навчання, виховання, розвиток й розуміється як єдина педагогічна система, до якої маємо включити об'єкт й суб'єкт педагогічної діяльності, її цільовий, змістовний, операційно-діяльнісний й оціночно-результативний компоненти [20; 79].

Основними напрямками такої діяльності є:

- нормалізація відносин;
- компенсація недоліків;
- відновлення деформованих позитивних якостей;
- засвоєння й накопичення соціально ціннісного досвіду;

- накопичення здорових звичок і потреб.

Соціально-педагогічну корекцією ми визначаємо як систему спеціальних педагогічних впливів, спрямованих на виправлення недоліків у поведінці, розвитку та соціалізації особистості [24].

Необхідність у корекційно-виховній діяльності виникає у випадках відхилення в поведінці, викликаних соціумом.

Корекційно-виховна діяльність спрямована, головним чином, на руйнування певних установок, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки і формування нових з метою досягнення самореалізації особистості в суспільстві. За допомогою корекційно-виховної роботи вирішуються проблеми та розв'язуються конфлікти, які виникли в діадах «особистість і суспільство», «особистість і соціальне середовище», «особистість і група», «особистість та особистість» [29].

Завдяки цій діяльності відбувається руйнування раніше сформованих мотивів, цінностей, установок, здійснюване соціально-педагогічними й психологічними засобами, що проявляється в їхній підміні, зміні, переосмисленні, переоцінці, коригуючи поведінку особистості відповідно до прийнятих у соціальному оточенні та суспільстві загалом норм [70].

Метою корекційно-педагогічної діяльності є не лише виправлення відхилень, які вже наявні у поведінці, а й створення передумов щодо його подальшого розвитку, позитивної соціалізації та інтеграції в соціум [40; 74].

Соціальний педагог у своїй роботі повинен дотримуватися основних принципів корекційно-педагогічної діяльності [21; 73; 74], а саме:

- 1) Принцип систематичності корекційних, профілактичних й розвивальних завдань.

Визначаючи цілі завдання корекційно-педагогічної діяльності, необхідно враховувати найближчий прогноз розвитку, а не теперішній стан. Будь-яка програма корекції розвитку має включати попередження негативної поведінки й створення сприятливих умов для найбільш повної реалізації потенційних можливостей гармонійного розвитку особистості.

2) Принцип єдності діагностики й корекції.

Він забезпечує цілісність педагогічного процесу. Неможливо вести ефективну й повномасштабну корекційну роботу, не знаючи при цьому вихідних даних про об'єкт. Корекційно-педагогічний процес потребує постійного систематичного контролю динаміки проходження та ефективності корекції; проведення діагностичних процедур на всіх етапах – від формулювання цілей до їх досягнення, отримання кінцевого результату.

3) Принцип урахування індивідуальних й вікових особливостей.

4) Діяльнісний принцип корекції.

Він зумовлює тактику роботи й засоби реалізації окреслених цілей. Вихідним моментом у досягненні мети є організація активної діяльності, створення необхідних умов для його орієнтування у складних конфліктних ситуаціях, складання алгоритму соціально прийнятної поведінки.

5) Принцип комплексного використання методів й прийомів.

У корекційно-педагогічній практиці необхідна певна сукупність засобів, методів й прийомів, що враховують індивідуальні психологічні особливості особистості, соціальну ситуацію, рівень матеріально-технічного й навчально-методичного забезпечення, логіку й послідовність педагогічної взаємодії.

6) Принцип інтеграції зусиль.

Негативні прояви у поведінці – результат не лише психофізіологічного стану, а й активної дії на нього його батьків, друзів й однолітків, педагогічного й учнівського колективу. Успіх корекційної роботи без співпраці з батьками або іншими дорослими, без опори на взаємини з однолітками, без урахування характеру відхилень у його поведінці може не дати бажаних ефективних результатів.

Параметри, які необхідно враховувати у корекційно-педагогічному процесі [31; 35; 36], відповідно до індивідуальних та вікових особливостей:

1) соціальна ситуація розвитку – одиниця аналізу динаміки розвитку, тобто сукупність законів, якими визначаються виникнення і зміна структури особистості на кожному віковому етапі;

2) рівень сформованості психологічних новоутворень та їх значення на даному етапі вікового розвитку (у сфері свідомості, діяльності, системи взаємостосунків з оточуючими);

3) рівень розвитку провідної діяльності як такої, що грає вирішальну роль в розвитку – стає найбільш значущим явищем, без якого досить важко побудувати корекційний процес.

Доцільність і необхідність проведення корекційно-педагогічної роботи в освітній системі в сучасних умовах обумовлені як зовнішніми соціально-педагогічними обставинами, їх зміною, зміною цінностей та моральних вимог, так і особливостями внутрішніх психічних процесів, що відбуваються в духовному світі особистості, у свідомості, світовідчутті щодо соціуму.

Крім того, як відзначають дослідники [38; 64; 73], доцільність корекційного впливу мотивується і рядом індикаторів неблагополуччя у розвитку підростаючого покоління, основні з яких:

- порушення комунікації в системі відносин «дитина - дорослий» і «дитина - одноліток», втрата взаєморозуміння, дезінтеграція сформованих раніше форм навчання;

- низький рівень досягнень, значно розходиться з потенційними можливостями дитини;

- поведінка, що відхиляється від соціальних норм і вимог;

- переживання стану емоційного неблагополуччя, емоційний стрес і депресія;

- наявність екстремальних кризових життєвих ситуацій;

- аномальні кризи розвитку, які на відміну від нормативних вікових криз не пов'язані із завершенням циклу розвитку, не обмежені в часі і носять виключно руйнівний характер, не створюючи умов і не сприяючи формуванню психологічних новоутворень, що знаменують перехід до нового віковою циклу та ін.

До ключових методів педагогічної та соціально-педагогічної корекції, які виділяє сучасні вітчизняні науковці [26; 39; 46], належать:

1) в інтелектуальній сфері: методи переконання та самопереконання.

Методи переконання формують погляди, поняття, настанови.

Методи самопереконання обумовлюють самовиховання, що означає, що особа усвідомлено, самостійно у пошуку розв'язання якоїсь проблеми формує у себе комплекс поглядів.

2) у мотиваційній сфері: методи стимулювання – заохочення та покарання.

Заохочення – це вираз позитивної оцінки діяльності особистості.

Покарання – компонент педагогічного стимулювання, який попереджує небажані дії, гальмує їх та викликає почуття провини перед собою та іншими людьми.

3) в емоційній сфері: метод навіювання та самонавіювання.

Навіювання може бути як вербальним, так і невербальним. Навіювати – означає впливати на почуття, а через них на розум та волю людини.

4) у вольовій сфері: методи вимоги та вправ.

Ці методи обумовлюють розвиток ініціативи, впевненості у своїх силах, наполегливості, вмінь долати труднощі за для досягнення визначеної мети; формування вмінь володіти собою (витримка, самоволодіння); вдосконалення навичок самостійної поведінки та ін.

5) у сфері саморегуляції: метод корекції та самокорекції.

Метод корекції спрямовано на створення умов, при яких особистість зможе внести зміни у свою поведінку, у ставленні до людей. Корекція не можлива без самокорекції, без саморегулювання.

- У предметно-практичній сфері: виховні ситуації та соціальні спроби – іспити.

Методи виховних ситуацій – це методи організації діяльності вихованців у спеціально створених ситуаціях, коли виникають проблеми для дитини та існують умови для самостійного їх вирішення, створюється можливість соціального випробування [6; 7].

Сукупність форм, методів, способів, прийомів та засобів соціально-педагогічної діяльності визначає соціально-педагогічна технологія [79].

Соціально-педагогічна технологія – це способи взаємодії соціального педагога з клієнтом, що забезпечують його соціалізацію у наявних чи спеціально створених умовах. Вона є організаційно-методичним інструментарієм процесу і конкретно реалізується у в технологічних процесах.

Основним завданням соціально-педагогічних технологій, в першу чергу, є розробка методів та методик результативного цілеспрямованого соціального впливу [79].

Технологічний процес є певною системою технологічних одиниць, зорієнтованих на конкретний соціально-педагогічний результат [50]. А завданнями соціально-педагогічного технологічного процесу є:

- 1) відпрацювання глибини і міцності знань, закріплення вмінь і навичок у певній галузі діяльності;
- 2) відпрацювання і закріплення просоціальних цінних форм і звичок поведінки;
- 3) навчання дій з технологічним інструментарієм;
- 4) розвиток технологічного мислення, уміння самостійно планувати, стандартизувати свою професійну діяльність;
- 5) формування звички чіткого дотримання вимог в організації професійної діяльності [74; 87].

У той самий час, володіючи не лише базовими знаннями щодо форм, методів та інструментів соціально-педагогічної діяльності, а й практичним досвідом та вмінням їх використовувати у нестандартних мовах, формується професійна компетентність соціального педагога.

Крім того, протягом останніх років Україна перебуває у процесі активного реформування, який включає у себе не лише зміни у системі влади, надання соціальних послуг, а й перехід системи освіти та науки до європейських та світових стандартів. Враховуючи той факт, що будь-які зміни потребують розширення, набуття нових знань та вмінь, актуалізується питання підвищення кваліфікації та розвитку професійної компетентності соціальних педагогів.

Зважаючи на вищезазначене, в Україні розроблені та впроваджені нормативно-правові документи, які визначають новий зміст освіти, що спрямований на формування сучасних компетентностей усіх суб'єктів освітнього процесу. Важливо зазначити, що під час навчання майбутні соціальні педагоги отримують набір певних компетенцій і лише розпочинаючи соціально-педагогічну діяльність, вони можуть набути професійної компетентності.

У науковій літературі поняття «компетенція» визначається як:

- добра обізнаність із чим-небудь, коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи [1];
- коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [81, 83];
- коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід;
- область діяльності, яка має значення для ефективної роботи закладу (організація, підприємства тощо), де індивід має проявляти певні знання, уміння, поведінкові навички, здібності і професійно важливі якості [72].

Поняття «компетентність» визначається як:

- поінформованість, обізнаність, авторитетність [8];
- обсяг повноважень управлінського органу, посадової особи; коло питань, з якого вони мають право приймати рішення [20].

Зона повноважень тих чи інших органів або осіб встановлюється законами, іншими підзаконними нормативними актами, положеннями, інструкціями, статутами; знання, досвід у тій чи іншій галузі; поглиблене знання; стан адекватного виконання завдань; здатність до актуального виконання діяльності.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження національної рамки кваліфікацій від 23.11.2011 р. № 1341 поняття компетентність визначається як «здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості».

Професійна компетентність – спроможність кваліфіковано виконувати професійну діяльність, певні завдання і обов'язки. Професійна компетентність

об'єднує знання, переконання, цінності, вміння, навички, досвід людини, готовність та здатність реалізувати коло повноважень, що визначають її відповідальність у виконанні поставлених завдань [16].

Під професійною компетентністю соціального педагога у роботі із вразливими сім'ями ми розуміємо сукупність науково-педагогічних знань, сформованість професійно-педагогічних умінь, навичок, ціннісних орієнтирів, що обумовлюють ефективне вирішення соціально-педагогічних завдань у процесі різних видів діяльності. На думку В. Приходька [49], така компетентність визначається наступними чинниками:

1) когнітивно-педагогічний (обізнаність із формами та методами соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями);

2) конструктивно-виховний (планування, прогнозування, програмування, організація превентивно-педагогічної, педагогічно-корекційної роботи з неблагополучними сім'ями);

3) комунікативний (уміння спілкуватися з неблагополучними сім'ями);

4) оцінно-регулятивний (уміння оцінювати та регулювати усі аспекти практичної діяльності);

5) операційний (комплекс умінь і навичок, які забезпечують успішність здійснення функцій соціального педагога).

Тож, підготовка соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями має бути гнучкішою й адекватною запитам практики.

Компетентність соціального педагога розглядається з точки зору такого феномена, як «компетентність спеціаліста» або «професіональна компетентність».

У сфері соціально-педагогічної роботи компетентність розглядають як знання та навички, необхідні для виконання специфічної спеціаліста ролі в межах організації або агенції, що допомагають їй виконувати свою місію. Розрізняють методологічний, інформаційний, комунікативний, соціальний і культурологічний рівні компетентності соціального педагога [50].

До специфічних сфер компетентностей соціального педагога відносять:

- задоволення потреб у повноцінному розвитку дитини, захист та виховання дитини;
- підтримка стабільності в житті дитини;
- представлення інтересів дитини;
- робота в команді тощо [68; 85].

Фактично, компетентності соціального педагога реалізуються з орієнтацією на клієнта, його проблеми, потреб, інтереси, особливості віку тощо.

Тому, на нашу думку, необхідно ввести до навчальних планів додаткові дисципліни, спецкурси чи факультативи, завдяки яким можна здобути готовність до:

- забезпечення соціального захисту дітей і належного їх виховання, своєчасного виявлення функціонально неспроможних сімей та організації здорового розвитку дітей в них;
- запобігання дитячій бездоглядності, безпритульності, бродяжництву та жебрацтву;
- до роботи в різних типах соціальних закладів, громадських і благодійних фондах і т.д.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО РОБОТИ ІЗ ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ

2.1. Методика дослідження професійної готовності соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями

Пріоритетним напрямком державної політики у сфері освіти є її якість. Така пріоритетність вирішується на рівні держави та унормовується нормативно-правовими документами [49; 60].

Вивчення стану і перспектив підготовки майбутніх спеціалістів до професійної діяльності передбачає визначення рівня готовності студентів до такої діяльності в конкретному соціальному середовищі та аналіз факторів, що впливають на формування такої готовності в процесі підготовки студентів у закладі вищої освіти [37].

Якість освіти є тим показником, за яким визначається ефективність функціонування системи освіти на будь-якому етапі розвитку держави, особливо, в період реформування.

Законом України «Про вищу освіту» [51] якість вищої освіти визначено як «сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість й обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства».

Якісна освіта вважається міжнародною спільнотою як одна з необхідних умов успішного розвитку будь-якої країни. Також, якісна освіта розглядається як інструмент соціальної і культурної злагоди та економічного зростання на шляху до розбудови більш конкурентоспроможної та динамічної спільноти [45; 63].

Готовність до професійної діяльності соціального педагога в соціальному

середовищі ми визначаємо як інтегративне особистісне і соціально-психологічне утворення, що являє собою єдність ціннісного відношення до соціально-педагогічної діяльності в соціальному середовищі і професійні знання, вміння та навички в даній галузі [45].

Динамічну структуру цього утворення складають такі компоненти [4; 6]:

- 1) мотиваційно-ціннісний;
- 2) інтелектуально-пізнавальний;
- 3) операційно-діяльнісний.

Ці складові відображають готовність спеціаліста до конкретної практичної діяльності і характеризують його як особистість в цілому [23].

З позицій системного підходу це інтегративне соціально-психологічне утворення має складну структуру, яку не можна розглядати як набір відносно незалежних елементів [15].

Розглядаючи готовність спеціаліста до діяльності в конкретному соціальному просторі під таким кутом зору, ми проаналізуємо її окремі компоненти, коротко охарактеризуємо методики дослідження як структурних компонентів, так і утворення в цілому [16].

Мотиваційно-ціннісний компонент включає в себе професійно-етичну спрямованість особистості, що ґрунтується на гуманістичних ціннісних орієнтаціях [22].

Мотиваційно-ціннісна готовність на вищому рівні проявляється в професійно-етичній спрямованості особистості, котра усвідомила і особисто пройнялася цінностями соціальної роботи в конкретному середовищі, визнала значимість гуманістичної етики в міжкультурному спілкуванні, впевнена в значимості даної професійної діяльності, націлена на активну моральну позицію і творче вирішення професійних завдань та проблем, готова нести моральну відповідальність перед клієнтом, спільнотою, колегами, суспільством в цілому.

Показником мотиваційно-ціннісної готовності виступає [41; 46]:

- 1) усвідомлення цінностей соціально-педагогічної діяльності в

конкретній площині;

- 2) визнання суб'єкта діяльності найвищою цінністю;
- 3) визнання важливості гуманістичної етики спілкування в практичній діяльності спеціаліста;
- 4) усвідомлення співвідношення в поведінці і діяльності спеціаліста ініціативи і відповідальності;
- 5) осмислення цінності професійно-етичного саморозвитку та самовдосконалення [30; 32].

Вивчення мотиваційно-ціннісної готовності майбутнього соціального педагога до діяльності є одним із найскладніших етапів дослідження, оскільки ціннісні орієнтації мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Інтелектуально-пізнавальний компонент включає в себе систему професійно-етичних знань загальнопрофесійної і спеціальної підготовки, що відображають специфіку діяльності; передбачає виявлення професійних теоретичних і технологічних знань з проблем професійної діяльності. Тут доцільні такі методи, як лекція, опитування, контрольні роботи, бесіди, прогностична методика (складання професіограми), диспути, самоаналіз тощо.

Інтелектуально-пізнавальна готовність виявляється в оволодінні системою загальнопрофесійних і спеціальних знань, що мають професійно-етичну спрямованість і визначають специфіку діяльності [30; 32; 49].

Розглядаючи вміння соціального педагога, що практикує в певному соціальному середовищі, ми виділяємо такі: гностичні, комунікативні, конструктивні і організаторські вміння [30].

Гностичні вміння включають:

- вміння вивчати клієнта і його проблему у всіх взаємозв'язках із середовищем;
- вивчення специфіки моральних норм і принципів життєдіяльності в конкретній місцевості, особливостей ціннісно-нормативного змісту регіональної культури, норм міжкультурної взаємодії в конкретному полікультурному просторі;

- оцінювати і аналізувати власний досвід професійної діяльності та досвід інших в певному середовищі;
- застосовувати на практиці кращі професійні знахідки;
- оцінювати власне професійне зростання, контролювати власну поведінку і співвідносити її з етичними нормами і стандартами спільноти місця своєї діяльності.

Комунікативні вміння соціального педагога, що готується до професійної діяльності в середовищі [32; 37], включають:

- оволодіння нормами міжкультурного спілкування в конкретному полікультурному регіоні;
- вміння вибирати найоптимальніші способи поведінки відповідно до представників різних культур (вибір інформації, композиційна побудова діалогу, побудова моделі вербального або невербального типу спілкування відповідно до конкретної ситуації і конкретного носія певної культури);
- вміння встановлювати контакти з носіями інших культур;
- оволодіння навичками крос-культурної грамотності;
- використання гуманістичного потенціалу носіїв різних культур.

Конструктивні вміння передбачають аналіз розвитку особистості в конкретному середовищі, моделювання ситуацій розвитку індивіда як особистості, носія певної культури з урахуванням особливостей середовища проживання.

Організаторські вміння, котрими оволодіє соціальний педагог у підготовці до роботи в соціальному середовищі, допоможуть спеціалісту:

- 1) організувати життєдіяльність клієнта в конкретному просторі;
- 2) залучити громадськість, спеціалістів різних закладів і установ (на регіональному і Всеукраїнському рівнях) до вирішення соціальних проблем клієнта;
- 3) організовувати, планувати і контролювати роботу, вести чіткі, лаконічні, вірні записи щодо змін у поведінці клієнта (представника конкретної спільноти), помічати своєчасно особливості та характер перебігу цих змін

відповідно до етнопсихологічних особливостей одиниць спільноти [22; 23].

З метою вивчення проблеми було розроблено опитувальник для студентів – майбутніх соціальних педагогів, а саме, – вивчення рівня сформованості готовності спеціаліста до професійної діяльності із вразливими сім'ями, було розроблено анкету вивчення готовності до майбутньої професійної діяльності: мотиваційно-ціннісний аспект (додаток А) та комплексний опитувальник чинників, які характеризують готовність майбутнього соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями (додаток Б).

Анкета спрямована на вивчення мотиваційно-ціннісного аспекту готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями, включає 7 показників та шкалу для самооцінювання студентами своїх знань, умінь та переконань від 1 до 4 балів.

Комплексний опитувальник спрямований на вивчення готовності майбутнього соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями за наступними критеріями:

- наявність комунікативних навичок;
- наявність перцептивних умінь;
- наявність інтерактивних компонентів;
- наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей, наявність гностичних компонентів;
- наявність методичного компоненту.

Крім того, кожен критерій опитувальника передбачає додаткові складові готовності до професійної діяльності.

За результатами анкетування студентів четвертих-п'ятих курсів спеціальності 231 Соціальна робота (соціальна педагогіка), в яких взяло участь 35 учасників, визначено наступне, – за сформованими показниками у відсоткову відношенні:

- 1) найвищі показники має середній ступінь мотиваційно-ціннісного аспекту;
- 2) значна частина опитуваних студентів має високий показник ступеню

мотиваційно-ціннісного аспекту у соціально-педагогічній діяльності.

Крім того, 7 учасників анкетування (20%) додатково зазначили, що мають потребу у практичному відпрацюванні вже набутих знань і умінь. Детальне співвідношення показників наведене у таблиці 2.1, де зміст показників подається у скороченому вигляді:

Таблиця 2.1

Результати анкетування студентів

№ з/ п	Показник	Шкала виміру, середній відсоток показників			
		Високий ступінь орієнтації (4 бали)	Достатній ступінь орієнтації (3 бали)	Середній ступінь орієнтації (2 бали)	Низький ступінь орієнтації (1 бал)
1	Впевненість в значимості професійної діяльності (...)	57% (20 учасників)	34% (12 учасників)	6% (2 учасники)	3% (1 учасник)
2	Активна позиція у вирішенні соціально-педагогічних проблем	20 % (7 учасників)	26 % (9 учасників)	43% (15 учасників)	11% (4 учасники)
3	Здатність до нестандартного, творчого вирішення професійних проблем (...)	17% (6 учасників)	17% (6 учасників)	57% (20 учасників)	9% (3 учасники)
4	Висока моральна відповідальність (...)	34% (12 учасників)	17% (6 учасників)	34% (12 учасників)	15% (5 учасників)
5	Орієнтація на гуманістичні	49 % (17 учасників)	43% (15 учасників)	9% (3 учасники)	0%

	цінності, толерантність (...)				
6	Знання особливостей культури спільноти (...)	20% (7 учасників)	49% (17 учасників)	20% (7 учасників)	11% (4 учасники)
7	Враховання (...) особливостей клієнтів, сімей, груп	20% (7 учасників)	26% (9 учасників)	43% (15 учасників)	11% (4 учасники)

Такі показники свідчать про високу теоретичну підготовку та соціально-орієнтовану мотивацію до провадження соціально-педагогічної діяльності із вразливими сім'ями.

Проте, у той самий час, частина студентів, які взяли участь в анкетуванні, мають низькі показники у розрізі мотиваційно-ціннісного аспекту готовності до майбутньої професійної соціально-педагогічної діяльності.

Такі результати можуть свідчити про те, що деякі студенти (близько 11% респондентів) не у повній мірі відчувають свою готовність до практичної діяльності та оцінюють свій рівень як «низький».

За результатами комплексного опитування студентів четвертих-п'ятих курсів спеціальності 231 Соціальна робота (соціальна педагогіка), в яких взяло участь 35 учасників, визначено наступне, – за сформованими показниками у відсоткову відношенні:

1) Наявність комунікативних навичок:

1. чіткість мовлення – «вірно завжди» (57%), «вірно іноді» (34%), «не вірно» (0%), «не знаю» (9%);
2. переконливість мови – «вірно завжди» (37%), «вірно іноді» (46%), «не вірно» (6%), «не знаю» (11%);
3. зрозумілість думок і почуттів – «вірно завжди» (34%), «вірно іноді» (40%), «не вірно» (6%), «не знаю» (20%);
4. виразність мови – «вірно завжди» (49%), «вірно іноді» (40%),

«не вірно» (0%), «не знаю» (11%);

5. уміння варіативно, не залежно від ситуації, доступно, логічно і зрозуміло, етично висловлювати думки – «вірно завжди» (34%), «вірно іноді» (26%), «не вірно» (14%), «не знаю» (26%);

2) Наявність перцептивних умінь:

- здатність неупереджено і точно сприймати соціально-педагогічну інформацію, дії та вчинки людей – «вірно завжди» (40%), «вірно іноді» (26%), «не вірно» (11%), «не знаю» (23%);

- здатність розуміти вікові та індивідуальні особливості клієнта – «вірно завжди» (57%), «вірно іноді» (43%), «не вірно» (0%), «не знаю» (0%);

- вміння орієнтуватися у складних соціально-правових ситуаціях – «вірно завжди» (20%), «вірно іноді» (34%), «не вірно» (6%), «не знаю» (40%);

3) Наявність інтерактивних компонентів:

- здатність поєднання вимогливості та партнерства з клієнтами – «вірно завжди» (14%), «вірно іноді» (17%), «не вірно» (29%), «не знаю» (40%);

- здатність встановлювати оптимальну соціально-психологічну дистанцію між собою та клієнтами – «вірно завжди» (0%), «вірно іноді» (9%), «не вірно» (34%), «не знаю» (57%);

- вміння забезпечувати необхідний рівень особистісної відкритості та субординації – «вірно завжди» (17%), «вірно іноді» (43%), «не вірно» (20%), «не знаю» (20%);

4) Наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей:

- оптимальне використання здібностей дітей – «вірно завжди» (23%), «вірно іноді» (57%), «не вірно» (9%), «не знаю» (11%);

- здобування довіри як дітей, так і їх батьків – «вірно завжди» (17%), «вірно іноді» (43%), «не вірно» (20%), «не знаю» (20%);

- ефективне здійснення профілактичної соціально-педагогічної

діяльності – «вірно завжди» (11%), «вірно іноді» (29%), «не вірно» (14%), «не знаю» (46%);

- досвід допомоги, адаптації, реабілітації та ресоціалізації дітей, батьків – «вірно завжди» (6%), «вірно іноді» (14%), «не вірно» (60%), «не знаю» (20%);

5) Наявність гностичних компонентів:

1. знання змісту і мети соціально-педагогічної діяльності із вразливими сім'ями – «вірно завжди» (31%), «вірно іноді» (49%), «не вірно» (9%), «не знаю» (11%);

2. знання суб'єктів і об'єктів діяльності із вразливими сім'ями – «вірно завжди» (57%), «вірно іноді» (26%), «не вірно» (0%), «не знаю» (17%);

3. знання етапів і складових процесу соціалізації особистості – «вірно завжди» (83%), «вірно іноді» (17%), «не вірно» (0%), «не знаю» (0%);

б) Наявність методичного компоненту:

1. вдосконалення традиційних форм і методів роботи – «вірно завжди» (3%), «вірно іноді» (23%), «не вірно» (34%), «не знаю» (40%);

2. підвищення професійної майстерності – «вірно завжди» (0%), «вірно іноді» (9%), «не вірно» (77%), «не знаю» (14%).

За вищезазначеними результатами можна зробити висновок, що у переважній більшості студенти мають:

- вищі за середні показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність комунікативних навичок», «Наявність гностичних компонентів»;

- середні показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей»;

- низькі показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність методичного компоненту»;

- найвищу ступінь невизначеності або відсутності знань студенти мають за наступними чинниками: «Наявність інтерактивних компонентів» (найбільше

«не вірно»).

Такі показники можуть свідчити про те, що майбутні соціальні педагоги за час навчання у закладі вищої освіти та проходження обов'язкової практики, отримують високий рівень теоретичної підготовки, проте, вона не завжди має практичне підкріплення та відпрацювання, про що можуть свідчити такі субчинники, як «здатність встановлювати оптимальну соціально-психологічну дистанцію між собою та клієнтами», «ефективне здійснення профілактичної соціально-педагогічної діяльності», «досвід допомоги, адаптації, реабілітації та ресоціалізації дітей, батьків», в оцінюванні яких лідирує варіант відповіді «не вірно». Узагальнені результати комплексного опитування зазначені у таблиці 2.2, що наведена нижче.

Таблиця 2.2

Узагальнені результати комплексного опитування студентів

№ з/п	Чинники формування компетентності	Вірно завжди	Вірно іноді	Не вірно	Не знаю
		Загальний середній показник у відсотках			
1	Наявність комунікативних навичок	42%	37%	5%	16%
2	Наявність перцептивних умінь	39%	34%	6%	21%
3	Наявність інтерактивних компонентів	10%	23%	28%	39%
4	Наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей	14%	36%	26%	24%
5	Наявність гностичних компонентів	57%	31%	3%	9%
6	Наявність методичного компоненту	2%	16%	55%	27%

Отже, компетентність соціального педагога формується не тільки завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вміння, а й на основі власної позиції як фахівця, аналізу свого досвіду на рівні теорії, розуміння різних підходів до соціальної ситуації та вибору методів.

Теоретичне осмислення досвіду на рівні структурованих, узагальнених знань, що стають засобом діяльності, є механізмом саморозвитку, основою якого є самоосвіта [39].

Самоосвіта характеризується, перш за все, самостійністю і неперервністю, що орієнтовано на:

- 1) потреби особистості, суспільства, держави;
- 2) розширення освітнього простору;
- 3) варіативність підготовки спеціалістів соціальної сфери;
- 4) певне науково-методичне забезпечення професійно-особистісного становлення соціального педагога на різних етапах його життєвого шляху.

У той самий час, зміна підходу до навчання соціальних педагогів, орієнтація не лише на теоретичну підготовку, а й на практичне відпрацювання знань, набуття досвіду та професійних навичок, може вплинути на професійну компетентність соціального педагога у майбутній професійній діяльності.

2.2. Програма професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями

В умовах розбудови сучасної української правової та соціальної держави нагальною потребою є використання передового досвіду суспільствотворення розвинутих країн світу, в тому числі, і досвіду соціальної та соціально-педагогічної роботи [95].

Аналізуючи цей досвід, увагу слід приділити вивченню як теорії, так і практики. Теоретичні положення соціальної роботи знайшли застосування в багатоманітних формах застосування з різними категоріями населення, що

обумовило високоефективні результати діяльності соціальних педагогів та загалом сприяло покращенню соціального фону розвинених держав світу [4].

Оволодіння світовим та вітчизняним досвідом є необхідною умовою формування знань, навичок та вмінь професійного працівника соціальної сфери в нашій країні, яка в даний час перебуває в стадії формування оптимальної моделі соціального розвитку (виокремлюються пріоритети та напрямки соціальної політики, відпрацьовуються механізми дієвості соціальної роботи як професійної діяльності).

За результатами проведеного анкетування та опитування, з метою глибокого практичного навчання, було розроблено навчальну програму дисципліни «Професійна підготовка соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями» (додаток В).

Програма розрахована на 56 академічних годин, з них: лекції – 24 години, практичні заняття – 32 години. Підсумкова форма контролю – іспит (2 години).

Дана програма складається із 5 навчальних модулів, що розкривають ряд актуальних теоретичних та практичних питань:

- 1) «Загальна характеристика вразливих сімей»;
- 2) «Етичні засади роботи соціального педагога із вразливими сім'ями»;
- 3) «Форми державної підтримки вразливої сім'ї»;
- 4) «Діагностика сім'ї»;
- 5) «Партнерство у соціально-педагогічній діяльності із вразливою сім'єю»;
- 6) тренінг-курс для практичного відпрацювання набутих у процесі навчання знань, та розрахована на студентів-магістрів спеціальності 231 Соціальна робота (соціальна педагогіка).

Зазначені модулі включатимуть в себе певний перелік обов'язкових тем до вивчення, а саме:

Модуль 1. «Загальна характеристика вразливих сімей».

Сім'я як головний чинник соціалізації особистості: поняття, функції, типи. Вразливість сім'ї, фактори вразливості. Кризи розвитку сім'ї: поняття, типи.

Модуль 2. «Етичні засади роботи соціального педагога із вразливими

сім'ями».

Професійна компетентність, переконання та етичні засади роботи із вразливими сім'ями: поняття, етичний кодекс.

Модуль 3. «Форми державної підтримки вразливої сім'ї».

Сутність соціальних послуг: поняття, види, реальний стан, статистичні показники здійснюваної роботи з надання соціальних послуг вразливим сім'ям з дітьми та особам. Соціальний супровід вразливих сімей: поняття, принципи, законодавство. Нормативно-правова основа державної підтримки вразливих сімей. Види державної допомоги вразливим сім'ям. Ведення випадку.

Модуль 4. «Діагностика сім'ї».

Соціальний супровід: зміст, форми і методи роботи із вразливими сім'ями, їх переваги та недоліки. Візит в сім'ю: мета, специфіка, правила, техніка безпеки. Оцінка потреб дитини та родини: зміст та мета, алгоритм, форма. Консультування. Типові помилки у роботі, діагностиці, консультуванні.

Модуль 5. «Партнерство у соціально-педагогічній діяльності із вразливою сім'єю».

Залучення соціальної мережі сім'ї до здійснення соціально-педагогічної роботи: поняття соціальної мережі сім'ї, її мета; екокарта, генограма родини. Мультидисциплінарна команда соціалістів, які залучені до соціально-педагогічної роботи із вразливою сім'єю: карта організацій Запорізької області. Міжвідомча співпраця як умова ефективної соціально-педагогічної роботи із вразливою сім'єю.

Тренінг-курс для практичного відпрацювання набутих у процесі навчання знань із залученням фахових спеціалістів Запорізької області.

Професійна підготовка соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями як навчальна програма надасть можливість майбутнім спеціалістам отримати теоретичні знання щодо становища сімей в Україні, сутності вразливості сімей, її характеристик, оцінювання потреб дитини та родини як ключового етапу здійснення соціально-педагогічної діяльності.

У відповідності із державним стандартом вищої освіти, метою цієї

навчальної дисципліни є формування професійної компетентності і готовності студентів до професійної діяльності із вразливими сім'ями.

Програма має за мету підвищити професійну компетентність соціальних педагогів, а також, допомогти їм розширити міжсекторні та міжвідомчі зв'язки, спрямовані на здійснення соціально-педагогічної роботи із вразливими сім'ями, і реалізацію спільних завдань.

Студенти оволодіють навичками:

- 1) працювати в команді;
- 2) проводити інтерв'ювання, консультування, оцінювання ситуації та оцінки потреб потенційних клієнтів;
- 3) планувати і вести випадки, управляти процесом допомоги, сприяти підвищенню виховного та батьківського потенціалу вразливих сімей;
- 4) співпрацювати з різними установами та організаціями щодо підтримки вразливих сімей, особливо, з дітьми;
- 5) дотримуватися етичних норм професійної діяльності;
- 6) володіти методиками особистого захисту від негативних впливів.

Практичні навички, яких набудуть студенти, дозволять їм ефективно здійснювати соціально-педагогічну роботу із вразливими сім'ями і досягати позитивних результатів.

У відповідності з державними стандартами вищої освіти зміст цієї навчальної дисципліни можуть складати такі компоненти:

1. змістовний компонент – ознайомлення із специфікою роботи із вразливими сім'ями; корекція знань, здобутих за попередній період навчання, через власний життєвий досвід та засоби масової інформації;
2. цільовий компонент – забезпечення розуміння значущості знань за проблемою, що вивчається; забезпечення усвідомленості суттєвого змісту отримуваної інформації;
3. процесуальний компонент – актуалізація раніше набутих знань за допомогою аналізу, порівняння, узагальнення; забезпечення послідовності, логічності, аргументованості матеріалу; опора на індивідуальні можливості,

прагнення, здібності того, хто навчається; визначення обсягу знань, часу і специфіки соціально-педагогічної роботи;

4. мотиваційно-стимулюючий компонент – відповідність результату заняття його цілям і завданням; доцільність форм роботи, критеріїв оцінки діяльності; наявність прагнення до подібної практично-відтворюючої роботи.

Особливістю курсу є його інтеграційний і аналітичний характер.

Освоєння цього курсу студентами спирається на цілий комплекс інших дисциплін, що входять до системи підготовки спеціаліста з соціальної роботи, зокрема, вікової та педагогічної, соціальної психології, соціально-педагогічного менеджменту, актуальних проблем соціальної роботи, педагогіки та ін.

Компетентності, формування яких забезпечує вивчення дисципліни:

1. Теоретико-аналітичні компетенції: базові уявлення про психолого-соціологічні та педагогічні основи соціально-педагогічної роботи із вразливими сім'ями, теорії, технології та моделі соціальної роботи.

2. Техніко-технологічні компетенції: знання і вміння використовувати методи соціальної діагностики і профілактики, навички організаційної та реабілітаційної роботи із вразливими сім'ями, методики та форми роботи вразливими сім'ями.

3. Компетенції соціальної толерантності: засвоєння методів роботи із вразливими сім'ями, спрямованих на розвиток соціальної толерантності, взаєморозуміння, забезпечення допомоги, мінімізації шкоди від негативних проявів поведінки як для самих груп, так і для суспільства в цілому.

Після вивчення курсу студент повинен показати наступні результати навчання:

- знати напрями і форми соціально-педагогічної роботи та основні моделі соціально-педагогічної та соціальної роботи; взаємозв'язок соціальної роботи, соціальної політики та соціальної педагогіки;

- знати особливості соціально-психологічної роботи із вразливими сім'ями;

- досконало володіти системою професійної підготовки спеціалістів в

галузі соціальної педагогіки;

- компетентно визначати шляхи і способи оптимального вирішення соціальних, соціально-педагогічних проблем;
- орієнтуватися у просторі специфічних соціальних взаємин.

2.3. Рекомендації майбутньому соціальному педагогу щодо роботи із вразливими сім'ями

За результатами дослідження та аналізу отриманих показників анкетування та комплексного опитування, було розроблено перелік рекомендацій, що у майбутньому можуть бути використані соціальними педагогами під час провадження соціально-педагогічної діяльності із вразливими сім'ями.

1. Робота з родиною – це досить кропіткий і дуже важливий шлях до змін. Це комплексна робота, яка, у разі врахування всіх слабких сторін родини і залученні допоміжних спеціалістів (при необхідності), приведе до змін в житті родини.

2. Є досить багато факторів, чому родина знаходиться в кризовій ситуації. Є обставини, в яких вона опинилася, не вибираючи того шляху. А є обставини, які склалися так завдяки вибору.

3. Вибір поведінки завжди зумовлений досвідом людини, навичками, пережитими подіями, існуванням травмуючих обставин, мотивом, віком (але не завжди він співпадає з рівнем розвитку), етнічною групою, гендерною приналежністю, освітою, обдарованістю, інтелектом, психічними захворюваннями, соціальним статусом. При роботі з отримувачами соціальних послуг потрібно це пам'ятати.

4. Не завжди отримувачі здатні прийняти допомогу хоча, на думку соціальних педагогів, вона їм необхідна.

5. Соціальний педагог не повинен впадати у відчай, коли довгий час не

видно результатів роботи з родиною.

6. До роботи з отримувачами соціальних послуг краще підходити свідомо: швидко реагувати (коли випадок загрожує життю), і не чекати швидких змін, коли йдеться про роботу з довготривалими наслідками асоціального життя людини.

7. Три важливі компоненти, від яких залежить успіх соціально-педагогічної роботи:

1) бажання людини, яка опинилася в кризовій ситуації, отримати допомогу;

2) досвід і обізнаність фахівця, щирість його стосунків і бажання допомогти;

3) рівень емоційного стану фахівця, виснаження і втома від співчуття. Кожен компонент є самостійним, тому необхідно працювати над кожним із них.

8. Соціальний педагог має знати щодо бажання людини (яка опинилася в кризовій ситуації) отримати допомогу:

- на перший погляд кожна людина під час кризи усвідомлює, що їй потрібна допомога. Але це бажання залежить від інтенсивності травмуючих обставин, часу знаходження людини в таких обставинах, рівня людини і досвіду, який вона має;

- діти, незалежно від віку, не мають достатнього досвіду і завжди потребують допомоги;

- чим довше подовжувалися травмуючі обставини, тим більше часу потрібно людині, щоб вийти з кризової ситуації;

- часто фахівцю потрібно казати людині, що вона потребує допомоги і можливо разом оцінити якість життя у різних соціальних сферах (стосунки з оточуючими, місце роботи, місце навчання, вікові особливості, взаємодія з різними за віком поколіннями, стосунки в родині: з партнером (чоловіком, дружиною), з дітьми. Це допоможе отримувачу послуги проаналізувати, а також подивитись на події в житті іншим поглядом.

9. Соціальний педагог повинен постійно розвивати свої знання та

обізнаність, це є його ресурс.

10. Постійно пам'ятати, що ми живемо у період змін. Сьогодні є безліч інформації, цікавих наукових (і не тільки) статей, відео, книжок, та ін. Інформація допоможе розуміти, як краще допомагати тим, хто цього потребує, а також принесе користь для власного життя.

11. Необхідно добре знати законодавчу базу, це захистить соціального педагога від зайвих рухів, які не належать до його компетенції.

12. Цікавитися і не пропускати (по можливості) запропоновані навчання за фахом.

13. Бути відкритим в міру своєї компетенції до отримувачів.

14. Не «зачиняти двері» перед отримувачем після першої зустрічі, часто потрібен час для того, щоб до людини прийшла свідомість звернутися за допомогою.

15. Потрібно боротися із стереотипами, до яких звикли («горбатого могила справить», «яблуко від яблуні не далеко падає», та ін.), пам'ятати, що це не гідно фахівця.

16. По можливості спілкуватися з колегами, обговорюючи різні випадки, не порушуючи конфіденційність.

17. Не відмовлятися від супервізії, якщо вона запропонована.

18. Під час надання послуг соціальний працівник має зберігати власну психологічну сталість. За умови щоденної напруженої роботи з морально-складною інформацією це зробити не просто. Допомога отримувачам може провокувати та викликати емоційні реакції, які змінюють та погіршують самопочуття та стан фахівця.

Дослідники у сфері андрагогіки виділяють такі навички та якості, які є необхідними для ефективної роботи в полікультурному контексті, та яким має володіти соціальний педагог для якісної професійної діяльності:

1. Повага. Проявляти повагу до інших є важливою частиною ефективного спілкування. Усім людям подобається думати і відчувати, що інші поважають їх, їхні ідеї та досягнення. Утім досить складно знати, ЯК

проявити увагу до людей різних культур.

2. Здатність терпіти невизначеність. Ця якість стосується здатності реагувати на нові, відмінні та непередбачувані ситуації з відносно незначним роздратуванням, не дуже помітним для оточуючих, проте відчуваючи при цьому невеликий дискомфорт.

Уміння керувати почуттями, пов'язаними з невизначеністю, є вмінням, що має безпосереднє відношення до адаптації до нового середовища та спілкування з людьми, які мають інші цінності.

3. Взаємостосунки з людьми. Коли ви передаєте знання чи навички іншим людям, важливо, щоб вони відчували свою причетність до цього процесу та отримували від цього користь. Якщо ви зосереджуєте увагу лише на результатах, недооцінюючи при цьому такі складові успіху, як процес і стосунки з іншими людьми, у майбутньому це може призвести до негативного результату.

4. Уміння утриматись від передчасних висновків. Більшості людей подобається, коли інші висловлюють свої судження про їхні слова та вчинки лише після того, коли отримали можливість їх висловити. Здатність утриматись від передчасної оцінки та залишатись об'єктивними до тих пір, доки не буде отримано достатньо інформації, вимагає вміння розуміти точку зору іншої людини і є дуже важливим умінням.

5. Підкреслення особистого характеру ваших спостережень. Різні люди пояснюють світ, що їх оточує, різними словами/поняттями. Ми повинні розуміти, що наші знання та сприйняття є прийнятними лише для нас, а не для всього світу.

Таким чином, слід підкреслювати, що ваші спостереження є вашим особистим поглядом на світ, і свої висновки слід формулювати більш обережно і проявляти свою компетентність спілкування.

6. Емпатія (співчуття, співпереживання).

7. Наполегливість/терпіння. Це важлива якість для ефективного спілкування з цілої низки причин. Одна з причин – це індивідуальні відмінності

ваших клієнтів, їхні різні стилі сприйняття, різна швидкість засвоєння інформації чи виконання завдань.

Розуміння цих відмінностей, їх сприйняття й наполеглива робота над досягненням запланованих результатів є дуже важливими для будь-якого соціального педагога.

8. Особиста самосвідомість. Клієнти можуть піддавати сумніву авторитет соціального педагога, тому важливо, щоб вони були впевнені у своєму власному «я» й мали високий рівень самосвідомості. Лише тоді вони зможуть бути прикладом для слухачів, бути більш відкритими та чесними у своїх стосунках з ними й більш ефективними.

9. Ентузіазм і відданість своїй справі.

10. Терпимість до відмінностей. Здатність толерантно ставитись до відмінностей (наприклад, у цінностях, переконаннях, поведінці) є дуже важливою якістю ефективного соціального педагога. знаннях, поведінці) є дуже важливою якістю ефективного викладача.

Ця якість часто піддається перевірці – слухачами, які не відповідають нормі, колегами з іншою точкою зору на проведення занять та іншими людьми.

11. Відкритість людям і новому життєвому досвіду (готовність ризикувати).

12. Самоаналіз (рефлексія). Це здатність вважати себе людиною, яка навчається все життя й регулярно аналізує свій особистий і професійний розвиток.

У процесі аналізу такі люди ставляють собі та іншим такі запитання: «Що спрацювало добре? Що не спрацювало? Що можна було би зробити по-іншому наступного разу?». Вони намагаються встановити зі своїми слухачами зворотний зв'язок – дізнатися про їх щирі думки та про те, що можна покращити.

Одним із найважливіших завдань у напрямі роботи із вразливими родинами є покращення сімейного мікроклімату, підвищення виховного потенціалу сім'ї, вдосконалення її сімейної системи.

Для цього необхідно:

- щоб обсяги індивідуальної роботи щодо підтримки сім'ї були досить значними, а для цього соціальний педагог повинен бути в міру завантажений;
- потрібно прагнути усувати причину наявних проблем сім'ї, а не боротися з їх наслідками;
- соціальному педагогу від клієнта потрібно вимагати ретельного виконання порад спеціаліста щодо навчання, виховання, поведження між дітьми та дорослими;
- варто зважати, що дієвий вплив на підлітків справляє зацікавлене ставлення до їх проблем з боку соціального педагога, турбота та увага;
- важливо, щоб під час спілкування із соціальним педагогом сім'я дізналась про існування багатьох установ, що здійснюють захист прав дітей та надають допомогу сім'ям;
- при роботі з сім'єю необхідним є індивідуальний підхід та висока професійність;
- соціальний педагог завжди повинен знати межу своєї компетентності і звертатись по допомогу до своїх колег, працівників медичної, правової сфери та інших сфер;
- обов'язковою є співпраця з різними соціальними службами, сімейного дозвілля, службами соціальної профілактики, центрами для сім'ї і молоді, правоохоронними закладами та ін;
- для соціального педагога важлива стійкість позицій, позитивне сприймання фактів;
- соціальний педагог повинен заохочувати успіхи, помічати навіть незначні досягнення в сім'ї;
- важливо, щоб сім'я знала, що соціальний педагог вірить в неї, гарної думки про неї, незважаючи на помилки батьків;
- обов'язкова опора на законодавчу базу;
- важливо щоб клієнти брали участь у процесі оцінки як з погляду потреби з'ясування їх власного погляду на успішність проведеної соціальної

роботи, так і з іншої причини;

- соціальний педагог повинен регулярно проводити самооцінку власної роботи, об'єктивніше оцінювати процес, що відбуваються у родині;
- під час роботи, підтримка сім'ї повинна проводитись не заради супроводу як такого, а заради досягнення поставлених цілей і результатів в першу чергу для самої сім'ї, вона повинна відчувати позитивні зміни в житті;
- варто використовувати тренінгові та ігрові методи при доборі форм організації просвітництва батьків щодо виховання дітей;
- удосконалити дієві форми контролю за якістю соціально-педагогічних послуг;
- соціальний повинен переконати членів сім'ї, що всю відповідальність за те, щоб застосовувати на практиці нові навички і вміння несуть вони самі, оскільки ніхто інший не зможе за них це зробити;
- для успішного консультування родин необхідне вивчення всієї сфери зв'язків родини.

Також, можна надати такі рекомендації стосовно видів допомоги таким типам вразливих сімей як неповна та дисфункційна сім'я.

Видами допомоги неповній сім'ї є:

1. Спостереження та консультація соціального педагога, психолога.
2. Залучення усіх сім'ї, якщо це можливо, для роботи з дитиною та її сім'єю.
3. Залучення найближчих родичів до виховання дитини.
4. Залучення неповної сім'ї до занять у дитячо-батьківських групах.
5. Залучення класного керівника або вчителя до активної діяльності, спрямованої надання дитині додаткової освіти (гуртки, центри творчості тощо).
6. Проведення батьківського лекторію (на радіо, телебаченні тощо).
7. Навчання одного з батьків навичок виховання дітей за відсутності іншого.
8. Постановка на облік у заклади й органи соціального захисту.

Всі означені рекомендації є дієвими та спираються на досвід та практику

професійних фахівців у сфері соціально-педагогічної та соціальної роботи із вразливими сім'ями.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та практичного дослідження рівня професійної підготовки соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями дозволили зробити наступні висновки:

1. Визначено особливості функціонування вразливих сімей, перелік законодавства, що регулює допомогу таким сім'ям, межі діяльності соціальних педагогів у роботі із вразливими категоріями населення.

Вразлива сім'я – забезпечує базові (мінімальні) потреби дитини, має достатньо внутрішніх позитивних ресурсів для подолання факторів ризику, проте потребує незначної підтримки.

Барометром вразливості сімей є рівень задоволення потреб дитини в родині.

2. Змістовний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив визначити основоположні поняття, розглянути ідеї вітчизняних і зарубіжних фахівців (педагогів, психологів, соціологів, юристів) з питання підготовки соціального педагога до професійної практичної роботи із вразливими сім'ями, проаналізувати сучасний підхід до розуміння професійної компетентності соціального педагога, особливостей системи навчання спеціалістів за спеціальністю соціальна педагогіка.

3. У роботі наведено теоретичне та практичне розв'язання проблеми професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів: розкрито сутність понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність» «соціально-педагогічна діяльність»; визначено основні складові, що формують професійну компетентність соціального педагога, сутність та особливості соціально-педагогічної роботи з вразливими сім'ями.

Компетентність соціального педагога розглядається з точки зору такого феномена, як «компетентність спеціаліста» або «професійна

компетентність».

У сфері соціально-педагогічної роботи компетентність розглядають як знання та навички, необхідні для виконання специфічної спеціаліста ролі в межах організації або агенції, що допомагають їй виконувати свою місію. Розрізняють методологічний, інформаційний, комунікативний, соціальний і культурологічний рівні компетентності соціального педагога

4. Розкрито специфіку змісту, форм та методів профілактичної, реабілітаційної та корекційної роботи соціального педагога із вразливими сім'ями.

5. Проведення констатувального етапу експерименту дозволило вивчити різні сторони готовності студентів соціальних-педагогів до провадження професійної діяльності із вразливими сім'ями: мотиваційно-ціннісний аспект, комунікативні навички, перцептивні уміння, уміння працювати із дітьми з вразливих сімей, гностичний та методичний компонент тощо.

За результатами було визначено, що: вищі за середні показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність комунікативних навичок», «Наявність гностичних компонентів»; середні показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей»; низькі показники самооцінювання за наступними чинниками: «Наявність методичного компоненту»; найвищу ступінь невизначеності або відсутності знань студенти мають за наступними чинниками: «Наявність інтерактивних компонентів» (найбільше «не вірно»).

Такі показники можуть свідчити про те, що майбутні соціальні педагоги за час навчання у закладі вищої освіти та проходження обов'язкової практики, отримують високий рівень теоретичної підготовки, проте, вона не завжди має практичне підкріплення та відпрацювання.

За узагальненими показниками анкетування та комплексного опитування розроблені теоретичні та практичні рекомендації щодо практичної професійної соціально-педагогічної роботи із вразливими сім'ями, з урахуванням особливостей клієнтів, що у майбутньому можуть бути використані

соціальними педагогами під час провадження своєї професійної діяльності.

Дані рекомендації базуються на основі як теоретичних знань, так і практичного досвіду соціальних педагогів.

6. Розроблено програму навчальної дисципліни для студентів напрямку підготовки Соціальна робота (соціальна педагогіка) «Професійна підготовка соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями», яка складається з 5 основних модулів та тренінг-курсу:

- 1) загальна характеристика вразливих сімей;
- 2) етичні засади роботи соціального педагога із вразливими сім'ями;
- 3) форми державної підтримки вразливої сім'ї;
- 4) діагностика сім'ї;
- 5) партнерство у соціально-педагогічній діяльності із вразливою сім'єю;
- б) тренінг-курс.

Програма має за мету підвищити професійну компетентність соціальних педагогів, а також, допомогти їм розширити міжсекторні та міжвідомчі зв'язки, спрямовані на здійснення соціально-педагогічної роботи із вразливими сім'ями, і реалізацію спільних завдань.

7. Дана робота має перспективу на подальший розгляд порушеної проблеми. Перспективою подальшої роботи в межах зазначеної теми є: апробація програми навчальної дисципліни та вивчення рівня професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів до роботи із вразливими сім'ями.

Отже, мету дослідження – розробити та теоретично обґрунтувати програму професійної підготовки соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови: он-лайн версія. URL: <http://sum.in.ua/s/kompetencija> (дата звернення: 11.07.2020).
2. Бех І. Д. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості вчителя. *Наукові записки*. Кіровоград. Вип. 32. С.12-17.
3. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... д-ра педагог. наук. : 13.00.04. Одеса, 2003. 441 с.
4. Бочарова В. Г. Професійна соціальна робота: особистісно-орієнтований підхід. Київ : Освіта, 1999. 182 с.
5. Братусь М.І. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №5. с. 36.
6. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'ю учня: автореф. дис. канд. пед. наук. : 13.00.04. Харків, 2002. 18 с.
7. Вайнола Р. Х. Технології соціально-педагогічної роботи: курс лекцій. Київ : КМПУ ім. Б. Грінченка, 2008. 152 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/93/53402/892253.html>(дата звернення: 11.07.2020).
9. Веретенко Т. Г., Денисюк О. М. Вступ до спеціальності: соціальна педагогіка. Модуль 2 : навч. посіб. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. 124 с.
10. Внук М., Долыняк У. Педагогика травмы: практическое пособие для педагогов, воспитателей и приемных родителей. 166 с.
11. Воловик В. І. Філософія педагогіки. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 140 с.
12. Воловик П. М. Педагогічна технологія оцінювання ефективності нових методів (методик) навчання. *Педагогічний процес : теорія і практика*. Київ :

ЕКМО, 2003. С. 54-67.

13. Головатий В., Калініна А., Виноградова О. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / за ред. Т.Ф. Алексеєнко. Київ: Основа Принт, 2007. 128 с.
14. Гончаренко С. О. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 346 с.
15. Грабовська Т. І., Таланканич М. І., Химинець В. В. Інноваційний розвиток освіти : особливості, тенденції, перспективи. Ужгород, 2006. 232 с.
16. Грицяк Н. В., Губенко О.В., Протасова Н.Г. Проблеми ефективності підвищення кваліфікації керівних кадрів. Київ : «КІС», 2003. 224 с.
17. Динамика ценностей в социальной работе: социальная работа / под ред. С. Шердлоу. Амстердам-Киев, 1996. 206 с.
18. Думко Ф. К. Підготовка курсантів до професійно-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. дис. канд. пед. наук. Одеса, 2000. 20 с.
19. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. О.В. Тімченка. Харків: УЦЗУ, 2007. 502 с.
20. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
21. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи в Україні. *Соціальна робота: теорія та практика*. 2003. № 3. С. 100-103.
22. Єгорова В. В. Розвиток ключових компетентностей науково-педагогічних працівників у системі методичної роботи вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 288 с.
23. Заболоцька О.С. Компетентність, кваліфікація, компетенція як ключові категорії компетентності парадигми вищої освіти. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Вип. 39. С. 52-56.
24. Завадська Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. Київ : Слово, 2008. 240 с.
25. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери:

- навчально-методичний посібник / За заг. ред. В. М. Бондаровська, Т. В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ : ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. 282 с.
26. Зверева І. Д., Кияниця З. П. Соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. Київ : Наука, 2006. С. 93.
27. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали та реалії : наук.-метод. Посібник. Київ : МАУП, 2000. 312 с.
28. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
29. Карпенко О. Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч.- метод. посіб. Київ : Слово, 2011. 248 с.
30. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника. Київ : Аргус, 2004. 164 с.
31. Карпенко О. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. Вип. 20. С.27-34.
32. Карпенко О.Г. Формування професійної компетентності соціального працівника як однієї із умов успішної практичної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2007. Вип. 11. С. 32-39.
33. Касьянович Г. П. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посібник. Львів : Ліга-Прес, 2000. 100 с.
34. Клокар Н. І. Управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.06. Київ, 2011. 605 с.
35. Ковчина І. М. Сучасні технології соціальної роботи за рубежом: навчально-методичний посібник. Київ: Логос, 2001. 91 с.
36. Комарова Н. М., Вакуленко О. В., Зінченко А. Г. Методичні рекомендації для соціальних працівників сільських та селищних центрів СССДМ. Київ: ДСССДМ, 2005. 176 с.
37. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські

- перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
38. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
39. Лабудько С. П. Компетентнісний підхід до вибору педагогічних технологій у системі професійної освіти. Професійна освіта : методологія, практика, інновації : матеріали регіон. наук.-практ. конф. Суми : РВВ СОІППО, 2007. С. 90-94.
40. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. Київ: Каравела, 2011. 368 с.
41. Люльчик В. О. Пріоритетні напрями формування професійної компетентності викладача коледжу. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2012. №1. С. 276-279.
42. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2011. 520 с.
43. Мушинський В. О. Сім'я у складних життєвих обставинах як фактор дезгармонійного розвитку дитини. Київ: Просвіта, 2005. С. 2-4.
44. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / за ред. К. Явна. Львів: Свічадо, 2014. 120 с.
45. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики*. Київ: К.І.С., 2003. С. 13-42.
46. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 184 с.
47. Посібник із визначення потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах: практичні рекомендації. Київ: Радник, 2019. 70 с.
48. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навчальний посібник / За ред. Т. В. Семигіної. – Київ: Четверта хвиля, 2004. 214 с.
49. Приходько В. М. Сучасні технології організації навчання. *Педагогіка і*

психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки. Київ-Запоріжжя. Вип. 19. 2001. С. 35-39.

50. Приходько В. М., Приходько М. І. Засоби реалізації сучасних технологій у навчанні. *Наукові записки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 60. 2005. С. 192-199.
51. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 25.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.10.2020).
52. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16,#Text> (дата звернення: 11.07.2020).
53. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації : Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 р. № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15%20,#Text> (дата звернення: 11.07.2020).
54. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : Наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 р. № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15,#Text> (дата звернення: 11.07.2020).
55. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
56. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів : Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.12.2015 р. № 1261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16,#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
57. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики :

- Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15,#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
58. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.12.2018 р. № 1901. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text>(дата звернення: 15.07.20).
59. Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми : Наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 р. № 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13#n9> (дата звернення: 12.05.2020).
60. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.05.2020).
61. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2402-14#Text> (дата звернення: 12.05.2020).
62. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 12.05.2020).
63. Райкус Дж., Хьюз Р. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику: практичний посібник у 4 томах. Т. 1. Концептуальні основи соціальної роботи з дітьми. Київ: Фенікс, 2011. 284 с.
64. Райкус Дж., Хьюз Р. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику: практичний посібник у 4 томах. Т.3. Розвиток та благополуччя дітей. Київ: Фенікс, 2011. 284 с.
65. Райкус Дж., Хьюз Р. Соціально-психологічна допомога сім'ям та дітям груп ризику: практичний посібник у 4 томах. Т. 2. Планування та сімейно-орієнтована соціальна робота. Київ: Фенікс, 2011. 254 с.
66. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику: методичний посібник для тренера. Київ : Партнерство «Кожній дитині», 2017. 36 с. С. 13.

67. Савчук О., Сініцина К. Професіонали в роботі. Робота з випадком. Київ: ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ», 2013. 34 с.
68. Сидоров В. Ролі і функції соціальних працівників. *Соціальна робота в Україні*. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 46-86.
69. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
70. Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти: конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. Київ: Молодь, 2010. 128 с.
71. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53402/284233.html>
72. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ: УДЦССМ, 2000. 260 с.
73. Смолінська О. До питання про методіку соціально-педагогічної роботи з населенням. *Шлях освіти*. 2002. №1. С. 14-17.
74. Соціальна робота : навч. посіб. : у 2-х ч. / К. М. Левківський, В. Л. Кулініченко, В. Є. Слушаєнко та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. Ч. 1. 256 с.
75. Соціальна робота : підручник / за ред. Н. Г. Ничкало. Тернопіль : ВАТ «ТВПК «Зруч», 2010. 330 с.
76. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді / за ред. А. Я. Ходорчук. Київ: ДЦССМ, 2003.
77. Соціальна робота: понятійно-термінологічний словник / за заг. ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича. Ужгород: УжНУ, 2001. 152 с.
78. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / за ред. І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. Київ : Держсоцслужба, 2008. 300 с.
79. Технології соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. для студентів

- напрямку підготовки «Соціальна педагогіка» / за заг. ред. Н. В. Заверико. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 280 с.
80. Тимошенко Н. Є. Вступ до спеціальності: соціальна робота. Модуль 2: навчальний посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. 264 с.
81. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-е вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець. 2017. 232 с.
82. Толстоухова С. В., Яременко О. О., Вакуленко О. В. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
83. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. Науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. Київ : УДЦССМ, 2000. 88 с.
84. Трубавіна І. М. Методологічні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з сім'ю. Кіровоград : Лотос, 2001. 357 с.
85. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. Київ: ДЦССМ, 2002. 132 с.
86. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
87. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. Соціально-педагогічні технології: Навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл. Луганськ: Альма-матер, 2005. 552 с.
88. Ходорчук А. Я. Соціальна робота в Україні. Київ : Наука, 2003. 305 с.
89. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
90. Шевченко О. Т. Психологія кризових станів. Уроки життя крізь призму страждань. Київ: Здоров'я, 2005. 117 с.
91. Школа фахівців по роботі з особами, які вчинили насильство в сім'ї Запоріжжя, 2010. 66 с.

92. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Український соціум*. 2004. №2. С. 80-84.
93. Brandmeir K. Global Wealth Report 2016: Economic Research. Credit Suisse Research Institute, 2016. URL: <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/articles/news-and-expertise/the-global-wealth-report-2016-201611.html>
94. Buiding Peace. Practical Refections from the Field / ed. by C. Zelizer, R. Rubinstein. Virginia : Kumarian Press, 2009. 332 p.
95. Embedding Mediation in Society. Theory – Research – Practice – Training / ed.by S.Manichev, A.Redlich. Frankfurt am Main. 2012. 244 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета вивчення готовності до майбутньої професійної діяльності: мотиваційно-ціннісний аспект

Шановний респонденте!

Щиро просимо оцінити, в якій мірі Ви оцінюєте вказані риси, якими має володіти спеціаліст з проблем роботи із вразливими сім'ями, обравши відповідну оцінку у розділі «шкала виміру» (4 – високий рівень, 3 – достатній рівень, 2 – середній рівень, 1 – низький рівень).

№ з/п	Зміст	Шкала виміру			
		4	3	2	1
1	Впевненість в значимості професійної діяльності в соціальному середовищі				
2	Активна позиція у вирішенні соціально-педагогічних проблем				
3	Здатність до нестандартного, творчого вирішення професійних проблем відповідно до конкретного середовища				
4	Висока моральна відповідальність перед клієнтом (представником певної спільноти), спільнотою і самим собою за правильність вирішення проблеми відповідно до вимог та традицій середовища				

Продовження таблиці

5	Орієнтація на гуманістичні цінності, толерантність в процесі професійного спілкування				
6	Знання особливостей культури спільноти, в котрій практикує соціальний педагог				
7	Врахування соціальних та психологічних особливостей клієнта, групи, спільноти				

Дякуємо за виконану роботу!

Права сторона анкети включає шкалу вимірів, що дозволяє визначити рівень мотиваційно-ціннісної готовності майбутнього спеціаліста до професійної діяльності в певному соціальному середовищі:

- 4 – високий ступінь орієнтації;
- 3 – достатній рівень орієнтації;
- 2 – середній рівень орієнтації;
- 1 – низький рівень орієнтації.

Додаток Б

Комплексний опитувальник чинників, які характеризують готовність майбутнього соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями

Будьте ласкаві, позначте хрестиком (x) відповідну колонку навпроти кожної якості. Інформація буде розглядатися як конфіденційна. Заздалегідь вдячні за допомогу.

Чинники	Вірно завжди	Вірно іноді	Не вірно	Не знаю
<u>1. Наявність комунікативних навичок:</u> 1) чіткість мовлення; 2) переконливість мови; 3) зрозумілість думок і почуттів; 4) виразність мови; 5) уміння варіативно, не залежно від ситуації, доступно, логічно і зрозуміло, етично висловлювати думки.				
<u>2. Наявність перцептивних умінь:</u> 11) здатність неупереджено і точно сприймати соціально-педагогічну інформацію, дії та вчинки людей; 12) здатність розуміти вікові та індивідуальні особливості клієнта; 13) вміння орієнтуватися у складних соціально-правових ситуаціях.				
<u>3. Наявність інтерактивних компонентів:</u> 24.здатність поєднання вимогливості та партнерства з клієнтами; 25.здатність встановлювати оптимальну				

Продовження таблиці

26. соціально-психологічну дистанцію між собою та клієнтами; 27. вміння забезпечувати необхідний рівень особистісної відкритості та субординації.				
<u>4. Наявність умінь роботи з дітьми із вразливих сімей:</u> 1) оптимальне використання здібностей дітей; 2) здобування довіри як дітей, так і їх батьків; 3) ефективне здійснення профілактичної соціально-педагогічної діяльності; 4) досвід допомоги, адаптації, реабілітації та ресоціалізації дітей, батьків.				
<u>5. Наявність гностичних компонентів:</u> 1. знання змісту і мети соціально-педагогічної діяльності із вразливими сім'ями; 2. знання суб'єктів і об'єктів діяльності із вразливими сім'ями; 3. знання етапів і складових процесу соціалізації особистості.				
<u>6. Наявність методичного компоненту:</u> – вдосконалення традиційних форм і методів роботи; – підвищення професійної майстерності.				

Додаток В

Навчальний план дисципліни

«Професійна підготовка соціального педагога до роботи із вразливими сім'ями»

Програма розрахована на 56 академічних годин, з них: лекції – 24 години, практичні заняття – 32 години. Підсумкова форма контролю – іспит (2 години).

№ з/п	Назва модулів і тем	Всього	Види занять	
			Лекції	практичні
1	2	3	4	5
Модуль 1. Загальна характеристика вразливих сімей		8	4	4
1	Вразливість сім'ї: сутність і характеристики	4	2	2
2	Криза як деструктивний процес у розвитку та функціонуванні сім'ї	4	2	2
Модуль 2. Етичні засади роботи соціального педагога із вразливими сім'ями		12	4	8
1	Етичні норми роботи соціального педагога	4	2	2
2	Переконання та компетентності соціального педагога у роботі із вразливими сім'ями	8	2	6
Модуль 3. Форми державної підтримки вразливої сім'ї		14	6	8
1	Особливості державної підтримки вразливих сімей	2	2	
2	Зміст і нормативно-правова основа соціального супроводу вразливих сімей	4	2	2
3	Соціальні послуги вразливим групам населення	8	2	6

Продовження таблиці

Модуль 4. Діагностика сім'ї		8	4	4
1	Оцінка потреб як інструмент соціальної роботи з вразливими сім'ями	4	2	2
2	Методи діагностики сім'ї	4	2	2
Модуль 5. Партнерство у соціально-педагогічній діяльності із вразливою сім'єю		10	6	4
1	Залучення соціальної мережі сім'ї до здійснення соціально-педагогічної роботи	4	2	2
2	Мультидисциплінарна команда соціалістів, які залучені до соціально-педагогічної роботи із вразливою сім'єю	4	2	2
3	Міжвідомча співпраця як умова ефективної соціально-педагогічної роботи із вразливою сім'єю	2	2	
Тренінг-курс		4		4
Всього		56	24	32